F7.876
4

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

საქართველოს ერობათა კავშირის კომიტეტის გამოცემა № 2.

პროექტი

საქართველოს ტერიტორიის დანაწილებისა ახალ საადმინისტრაციო ერთეულებად (ოლქებად)

შემუშავებული დამფუძნებელი კრების თვითმართველობის კომისიის.

განმარტებითი წერილი.—სტატისტიკური ცხრილები.

ქ. ტფილისი.
სახელმწიფო სტამბა.
1920 წ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სარჩევი:

1. პროექტი საქართველოს ტერიტორიის დანაწილებისა ახალ საადმინ. ერთეულებად 2
2. განმარტებითი წერილი. 13
3. სტატისტიკური ცხრილები 53

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

პროექტი

საქართველოს ტერიტორიის დანაწილებისა ახალ საადმინისტრაციო ერთეულებად (ოლქებად).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების სახელწოდება	ადმინისტრატიული ცენტრი	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრებით	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობების მიხედვით
ა) აღმოსავლეთ საქართველოში:			
1. ტფილისის ოლქი.	ქ. ტფილისი	6.248	133,253
2. გორის ოლქი	ქ. გორი	6.681	217.675
3. ანანურის ოლქი	ს. ანანური	6.187	77.695

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ძველი სამაზრო ერთეულებიდან ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ფარგლებში შედის:

ტფილისის მაზრა (გარდა ქ. ტფილისისა) რომელსაც მოემატება:

1) **დუშეთის მაზრიდან**—მცხეთის ყოფილი საპოლიციო უბანი, გარდა ოთხი სოფლისა: მჭადის-ჯვარის, შუა-ხევის, კოდის-წყაროს, და შუაზოდავის *);

2) **თიანეთის მაზრიდან**—ერწო (სოფლის საზოგადოებანი ერწოსი და საყდრიონისა):

3) **გორის მაზრიდან**—ქვემო-ნიჩბისის სოფლის საზოგადოება.

4) **სიღნაღის მაზრიდან**—სოფლები: ჩაილური და კაკაბეთი.

5) **ბორჩალოს მაზრიდან**—სანდარის რაიონი (მდინარე ხრამის ჩრდილოეთით მდებარე სექტორი, დაწყებული არუხლოდან ვიდრე წითელ ხიდამდე) **).

გორის მაზრა—რომელსაც აკლდება:

1) ქვემო-ნიჩბისის სოფლის საზოგადოება (გადადის ტფილისის ოლქში).

2) სოფლები: წონა, ერწო, სისპათანი (გადადის ონის ოლქში).

1) **დუშეთის მაზრა**—გარდა იმ ნაწილისა, რომელიც უერთდება ტფილისის ოლქს (იხ. პუნქტი 1);

2) **თიანეთის მაზრა**—გარდა იმ ნაწილებისა, რომლებიც უერთდება ტფილისის და თელავის ოლქებს (იხ. პუნქტები 1 და 4).

*) ძველი ადმინისტრატიული დანაწილება საპოლიციო უბნებად (полицейскіе участки) და სოფლის საზოგადოებებად იგულისხმება აქ, და ქვემოდაც, იმ სახით, როგორათაც ეს არსებობდა 1917 წლისათვისა (იხ. ადმინისტრატიული ერთეულების ცხრილი 1916 წლისა).

**) ტფილისის და ბორჩალოს ოლქების შესახებ იხილეთ ქვემოთ მეორე ვარიანტი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების სახელწოდება	ადმინისტრატიული ცენტრი	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრებით	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობების მიხედვით
4. თელავის ოლქი	ქ. თელავი	4.670	97.193
5. სიღნაღის ოლქი	ქ. სიღნაღი	7.291	105.811
6. ახალციხის ოლქი.	ქ. ახალციხე	6.087	166.237
7. ბორჩალოს (ქვემო-ქართლის) ოლქი	ს. ქვეში	6.556	184.722
8. ქალაქი ტფილისი.	—	—	246.910
ბ) დასავლეთ საქართველოში.			
9. ქუთაისის ოლქი	ქ. ქუთაისი	3.442	256.921

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ძველი სამაზრო ერთეულებიდან ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ფარგლებში შედის:

თელავის მაზრა, რომელსაც უერთდება:

1) თიანეთის მაზრიდან — ყოფილი თუშ-კახეთის საპოლიციო უბანი;

2) სიღნაღის მაზრიდან—სოფლები: მუკუზანი, ველისციხე, ზეგაანი და ქერემი.

სიღნაღის მაზრა—გარდა იმ ნაწილებისა, რომლებიც უერთდება ტფილისის და თელავის ოლქებს (იხ. პუნქტები 1 და 4).

გარდა ამისა, საზღვრების აღდგენის შემდეგ აზერბეიჯანის მხრით, სიღნაღის მაზრას შეუერთდება:

1) ქვემო-ყარაიას ველები (მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე სექტორი, დაწყებული ფოილოს ხიდიდან—ვიდრე ალაზნის შესართავამდე);

2) წინა-მინდორი (ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე სექტორი ზაქათალის ოლქისა);

ახალციხის და ახალქალაქის მაზრები, და **ფოცხოვის** ყოფილი საპოლიციო უბანი, არტაანის ოლქისა.

ბორჩალოს მაზრა—გარდა იმ ნაწილისა, რომელიც უერთდება ტფილისის ოლქს (იხ. პუნქტი 1).

ქალაქი ტფილისი.

ქუთაისის მაზრა, რომელსაც აკლდება სოფელ სვირის რაიონი: სოფლები—სვირი, როდინოული, სვეტმაღალი (უერთდება ზესტაფონის ოლქს) და ემატება ოზურგეთის მაზრიდან სოფლები ნოღა და ტოლები და სენაკის მაზრიდან ს. გულეიკარი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების სახელწოდება	ადმინისტრატიული ცენტრი	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრებით	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობების მიხედვით
10. ზესტაფონის ოლქი.	ქ. ზესტაფონი	3.148	187.167
11. ოზურგეთის ოლქი	ქ. ოზურგეთი	2.114	114.892
12. სენაკის ოლქი	ქ. ახალ-სენაკი	2.380	144.282
13. ზუგდიდის ოლქი.	ქ. ზუგდიდი	2.329	115.700
14. ონის ოლქი: დვალეთის მიუთვლელად	ქ. ონი	2.981	85.584
დვალეთის მითვლით . . .	—	3.581	92.584
15. ცაგერის ოლქი	დ. ცაგერი	5.162	62.978

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ძველი სამაზრო ერთეულებიდან ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ფარგლებში შედის:

შორაპნის მაზრა, რომელსაც ემატება ქუთაისის მაზრიდან სოფელ სვირის რაიონი. (იხ. პუნქტი 9).

ოზურგეთის მაზრა. ს. ნოღას და ტოლების გამოკლებით (იხ. პუნ. 9).

სენაკის მაზრა, საზღვრების შემდეგი ცვლილებით:

ემატება:

1) ზუგდიდის მაზრიდან—რაიონი, რომელიც მდებარეობს მდინარეების ხობის და ზანას ხაზის მარცხენა ნაპირზე (**შენიშვნა:** სოფლები, რომლებიც მდებარეობენ აღნიშნული მდინარეების—ხობის და ზანას—ორსავე ნაპირზე რჩება ზუგდიდის ოლქის ფარგლებში). აკლდება:

1) გორდის რაიონი (კინჩხას სოფლის საზოგადოება ბომბუას-ხიდის ზემოთ), რომელიც უერთდება ცაგერის ოლქს *).

2). სოფ. კურზუ (უერთდება ზუგდიდის ოლქს)·

3) სოფ. გულეიკარი, რომელიც უერთდება ქუთაისის ოლქს.

ზუგდიდის მაზრა, რომელსაც აკლდება რაიონი, მდებარე მდინარეების ხობის და ზანას ხაზის მარცხენა ნაპირზე, ხოლო ემატება სოფელი კურზუ (იხ. პუნქტი 12).

რაჭის მაზრა, რომელსაც ემატება გორის მაზრიდან სოფლები: წონა, ერწო და სისპათანი.

იმ შემთხვევაში, როცა დვალეთი საქართველოს საზღვრებში შემოვა, იგი შეუერთდება ონის ოლქს.

ლეჩხუმის მაზრა, რომელსაც უერთდება სენაკის მაზრიდან გორდის რაიონი (კინჩხას სოფლის საზოგადოება ბომბუას-ხიდის ზემოდ)**).

*) იხ. ქვემოთ მეორე ვარიანტი.

) იხ **ქვემოთ მეორე ვარიანტი.

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების სახელწოდება	ადმინისტრატიული ცენტრი	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრებით	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობების მიხედვით
16. სოხუმის ოლქი	ქ. სოხუმი	8.605	177.839
17. ბათომის ოლქი	ქ. ბათომი	7.118	164.637
გ) შემოუერთებელი ტერიტორიები:			
18. არტაანის ოლქი	დ. არტაანი	8.188	101.757
19. ზაქათალის ოლქი.	ქ. ზაქათალა	3.946	78.411

ვარიანტები

წალკის და გორდის რაიონების შესახებ.

ორი პატარა კუთხის, წალკის და გორდის რაიონების შესახებ კომისიას საჭიროდ მიაჩნია წარმოადგინოს ძირეულ პროექტთან ერთად მეორე ვარიანტიც ამ რაიონების მოწყობისა:

1) წალკის რაიონი, მდინარე ქოქიანის ხაზის ჩრდილოეთით, (ტერიტორია ამ რაიონისა უდრის 600-მდე კვადრატ კილომეტრს, მოსახლეობა 36.535 სულს), შესაძლოა ბორჩალოს ოლქის საზღვრებიდან გადაირიცხოს ტფილისის ოლქის საზღვრებში; ასეთ შემთხვევაში ცენტრი ბორჩალოს ოლქისა დარჩება დაბა რატევანში (ეკატერინენფელდში).

2) გორდის რაიონი, ანუ კინჩხას სოფლის საზოგადოება ბომბუას ქედის ზემოთ, (ტერიტორია ამ რაიონისა უდრის 200-მდე კვადრატ კილომეტრს, მოსახლეობა 5.865 სულს), შესაძლოა არ იქმნეს შეერთებული ცაგერის (ლეჩხუმის) ოლქთან, და ისევე სენაკის ოლქის ფარგლებში დარჩეს.

ძირეული პროექტ. განმარტება წალკის და გორდის რაიონების შესახებ—იხ. ქვემოდ, მოხსენებაში.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ძველი სამაზრო ერთეულებიდან ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ფარგლებში შედის:

სოხუმის ოლქი დღევანდელ საზღვრებში, გაგრის რაიონის მითვლით.

ბათომის მხარის ოლქები (ბათომისა და ართვინისა).

არტაანის ოლქი ფოცხოვის რაიონის გამოკლებით, და ოლთისის ოლქი.

შენიშვნა: არტაან-ოლთისის მხარიდან, რომელიც მომავალში შეადგენს არტაანის ოლქს, საქართველოს საზღვრებში ამ ჟამად შედის მხოლოდ ჩრდილოეთი სექტორი არტაანის ოლქისა (ტერიტორია ამ სექტორისა, ფოცხოვს გარდა, უდრის 2.200-მდე კვადრატ კილომეტრს, მოსახლეობა 26.000-მდე სულს).—ვიდრე არტაან-ოლთისის მხარის ტერიტორიები არ არის შემოერთებული საქართველოსთან, ჩრდილო-არტაანის რაიონი ადმინისტრატიული მართვა-გამგეობის მხრით დროებით გაერთიანებული იქნება ახალციხის ოლქთან.

ზაქათალის ოლქი—გარდა წინა-მინდორისა (ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე სექტორისა).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განმარტებითი წერილი

საქართველოს ტერიტორიის ახალ საადმინისტრაციო ერთეულებად დანაწილების შესახებ.

საქართველოს ტერიტორიის ადმინისტრატიულ ერთეულებად დანაწილების დროს უმაღლეს ადმინისტრატიულ ერთეულის ნორმად ჩვენ მივიღეთ არსებული მაზრა.

სამაზრო დანაწილება, რომელიც მიღებული იყო რუსეთის მფლობელობის დროს, არ იყო ხელოვნურად შექმნილი რამ. ეს ერთეულები მთელი საუკუნეებია რაც არსებობს, და შეეფერება საქართველოს ბუნებრივ დანაწილებას ცალკე საგეოგრაფიო ერთეულებად. ავიღოთ თუნდა ისეთი ტიპიური ადმინისტრატიული ერთეულები, როგორიცაა შიდა-კახეთი (ეხლანდელი თელავის მაზრა-ხელოვნური ჩამონაჭრების მიმატებით), შიდა ქართლი (ეხლანდელი გორის მაზრა—საზღვრების შესწორებით), ან იმერეთის მაზრების მთელი რიგი: თვითეული ამათგანი წარმოადგენს ცალკე ბუნებრივს გეოგრაფიულს პროვინციას, მთლიანს ოროგრაფიულად, ჰიდროგრაფიულად და სამეურნეო პირობების მიხედვით.

ამასთან მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ სამაზრო ერთეულების არსებობამ წარსულ საუკუნეში, როცა ჩვენში ახალი სამოქალაქო ცხოვრება დაიწყო, გამოიწვია თვითეული მაზრის შემადგენელი ნაწილების ერთნაირი ეკონომიური კონსოლიდაცია. ადმინისტრატიული ცენტრები ბუნებრივად გადაიქცა მაზრის აღებ-მიცემის ცენტრად, არსებულ სამაზრო დანაწილებასთან უფარდებდენ სამიმოსვლო გზების გაყვანას, და სხვა. ამიტომაც, რადიკალური შეცვლა საქართველოს ადმინისტრატიულ ერთეულებად დანაწილებისა, და უმაღლეს ადმინისტრატიულ ერთეულის ნორმად მიღება სხვა რომელიმე ერთეულისა, მაგ. ყოფილი საპოლიციო უბნისა, რა მოსაზრებაც აგრეთვე გამოითქვა,—ეს სრულს არევ-დარევას შეიტანდა სამოქალაქო ცხოვრებაში.

ყველა ამ პირობების გათვალისწინების შემდეგ, არსებული სამაზრო დანაწილება არ შეიძლება არ მივიღოთ სახელმძღვანელოდ, როგორც ერთნაირი ზოგადი ნორმა.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

მაგრამ ეს არ ნიშნავს რომ არსებულ სამაზრო დანაწილებაში არ იყოს საჭირო ცვლილების შეტანა. ცვლილება ზოგჯერ საჭიროა არსებითი. მაზრის დღევანდელი საზღვრები ბევრ შემთხვევაში არღვევს ცალკე გეოგრაფიული ერთეულების მთლიანობას, და ჯერ მარტო ტოპოგრაფიული პირობების მიხედვით საჭიროა მაზრების საზღვრების შესწორება.

მაზრების გადამიჯვნის საჭიროებას იწვევს აგრეთვე საერობო თვითმართველობის მოწყობის საქმე. ადმინისტრატიული ერთეულები ამავე დროს საერობო ერთეულებია. საერობო საქმის ნორმალურ ნიადაგზე დასამყარებლად საჭიროა რათა ეს ერთეულები არ იყვნენ იმდენად სუსტნი ეკონომიურად, რომ ვერ შესძლონ ცენტრალური მმართველობის დაუხმარებლად საერობო მეურნეობის მოწყობა და ჯეროვან სიმაღლეზე აყვანა.

ერთგვარი წონასწორობის დამყარება ცალკე სამაზრო ერთეულებს შორის ტერიტორიისა თუ მოსახლეობის მხრივ (რამდენადაც რასაკვირველია ამის საშუალებას იძლევა გეოგრაფიული და ეკონომიური პირობები თვითეული მაზრისა)—მიზანშეწონილი იქნებოდა აგრეთვე მართვა-გამგეობის გაადვილებისათვისაც, რადგან ეს საშუალებას მოგვცემდა სამართვა-გამგეო აპპარატის ერთგვარობა დაგვემყარებინა.

გადამიჯნივს პროექტის დროს მხედველობაში მიღებული იყო ყველა ეს მომენტები.

გათვალისწინებული იყო აგრეთვე საკითხის პოლიტიკური მხარე.

ქვემოდ წარმოდგენილია მოკლე რეზიუმე იმ მოსაზრებათა, რომლითაც ვხელმძღვანელობდით ცალკე მაზრების საზღვრების გამიჯვნის დროს.

თავი პირველი.

აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრები (ყოფილი ტფილისის გუბერნიისა, ფოცხოვის რაიონით).

აღმოსავლეთი საქართველო (ყოფილი ტფილისის გუბერნია) გაყოფილია ამ ჟამად ცხრა მაზრად. ეს მაზრებია: ტფილისის, გორის, დუშეთის, თიანეთის, თელავის, სიღნაღის, ბორჩალოს, ახალციხის, და ახალქალაქისა. ამათგან უკანასკნელი ორი მაზრის (ახალციხის და ახალქალაქის) მოწყობის საკითხი მეტს სირთულეს წარმოადგენს, ამიტომ მათ კითხვას გამოვყოფთ და ქვემოდ ცალკე შევეხებით. აქ განვიხილავთ პირველი შვიდი მაზრის კითხვას.

ამ მაზრების ტერიტორიისა და მოსახლეობის სურათს გვიჩენებს შემდეგი ცხრილი.

მაზრები:	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით.	სივრცე კვადრატი კილომეტრებით.
1. თიანეთის მაზრა	39.570	4.935
2. თელავის მაზრა	72.088	2.511
3. დუშეთის მაზრა	77.487	3.961
4. ტფილისის მაზრა (გარდა ქ. ტფილისისა)	90.102	4.648
5. სიღნაღის მაზრა	119.974	6.141
6. ბორჩალოს მაზრა: უდავო ტერიტორია	110.666	4.506
სადაო ტერიტორიის მითვლით .	196.169	7.006
7. გორის მაზრა	221.959	6.881

წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩვენ ვხედავთ რომ ამ მაზრებს შორის არავითარი მსგავსება არ არსებობს როგორც ტერიტორიისა, ისე მოსახლეობის მხრივ. მაშინ როდესაც თელავის მაზრა შეიცავს ტერიტორიას 2.511 კვადრატ კილომეტრს, ბორჩალოს მაზრის ტერიტორია 7.006 კვადრატ კილომეტრს უდრის. გორის მაზრის გვერდით, სადაც 222.000

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მოსახლეობა ითვლება, ჩვენ ვხედავთ თიანეთის მაზრას, სადაც მოსახლეობა 40.000-მდე არც-კი აღწევს.

ეს მაზრები არ წარმოადგენენ არავითარ წონასწორობას ეკონომიური შემძლეობის მხრითაც:

ასე, — **გორის მაზრა**, სამიწათმოქმედო მეურნეობით (კერძოთ მეხილეობის კულტურით რომელსაც აქ კარგი მომავალი აქვს), — თავისუფლად შესძლებს ჯეროვნად მოაწყოს საერობო მეურნეობა. აგრეთვე **სიღნაღის** მაზრაც, განვითარებულის მიწათმოქმედებით, მესაქონლეობით, მეთამბაქოობით და მეღვინეობით არა ნაკლებ შემძლე მაზრას წარმოადგენს ეკონომიურად, და სავსებით შესძლებს მომავალში დააკმაყოფილოს საერობო თვითმართველობის საჭიროებანი. ასევე ეკონომიურად ღონიერ მხარეს წარმოადგენს **ბორჩალოს მაზრაც**.

შემდეგ საფეხურზე — ეკონომიური შემძლეობის თვალსაზრისით — სდგანან მაზრები — **თელავისა და ტფილისისა**. განსაკუთრებით უკანასკნელი, ტფილისის მაზრა, ვერ აკმაყოფილებს იმ საშუალო ნორმას, რომელსაც წარმოადგენენ ამერეთში მაზრები — გორისა, სიღნაღისა და ბორჩალოსი, აგრეთვე იმერეთის მაზრების მრავალი რიგი.

რაც შეეხება დანარჩენ მაზრებს, **დუშეთისას** და განსაკუთრებით **თიანეთისას**, ესენი იმდენად ჩამორჩენილნი არიან ეკონომიურად, რომ ვერც ერთი მათგანი, ცენტრალური მთავრობის დაუხმარებლად ვერ შესძლებენ აწარმოონ და ჯეროვან სიმაღლეზე აიყვანონ საერობო მეურნეობა.

მაგრამ ამასთან ერთად, დაყოფა აღმოსავლეთ საქართველოსი მოხსენებულ მაზრებად გეოგრაფიული პირობების მიხედვითაც არ არის შესაწყნარებელი. ძალიან ხშირად მთელი რაიონები სრულიად ხელოვნურად არის მოწყვეტილი თავის ბუნებრივ გეოგრაფიულს და სამეურნეო ჰინტერლანდს. გადამიჯვნა მაზრის საზღვრებისა ტოპოგრაფიულ პირობებთან შეფარდებით მოგვცემს გაცილებით უფრო „რაციონალურ" დანაწილებას ამ მაზრებისას ეკონომიური შემძლეობის მხრით, რაც საერობო თვითმართველობის მოწყობის საქმეს ნორმალურ მსვლელობას მისცემს. ასეთი გადამიჯვნით ჩვენ მივიღებთ აგრეთვე ერთნაირ წონასწორობას მაზრათა შორის ტერიტორიისა და მოსახლეობის მხრითაც, რაც საშუალებას მოგვცემს მართვა-გამგეობის გამარტივებისა და ერთგვარობის შემოღებისათვის.

1—2. თიანეთის და დუშეთის მაზრები.

თიანეთისა და დუშეთის მაზრების ტოპოგრაფიული პირობების ახლო გაცნობა გვიჩვენებს, რომ ბევრად უფრო ბუნებრივი იქნება, თუ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ მაზრებს ჩამოშორდება განაპირა რაიონ ბი. რომლებიც უფრო დაკავშირებული არიან მეზობელ მაზრებთან, ხოლო დანარჩენი ტერიტორიიდან შესდგება ერთი მაზრა, ცენტრის გადატანით საშუალო ადგილზე.

გავეცნოთ ამ მაზრებს.

თიანეთის მაზრას შეადგენს შემდეგი რაიონები, რომელთაგან თვითეული წარმოადგენს ასე ვთქვათ ცალკე გეოგრაფიულ ატომებს. ეს რაიონებია: 1) ზემო-ალაზნის ხეობა; 2) პირიქითი თუშეთი; 3) წინა და უკანა ფშავეთი; 4) იმიერი და ამიერი ხევსურეთი; 5) ერწო; 6) საკუთრივ თიანეთი.

1—2. ამ რაიონებიდან—პირველი ორი რაიონი, პირიქითი თუშეთი და ზემო-ალაზნის ხეობა,—მჭიდროდ არის დაკავშირებული თელავთან და შიდა-კახეთთან როგორც ეკონომიურად, ისე ტოპოგრაფიულად და სამიმოსვლო გზების მომართულებით. თუშეთის თემების მიერ, წარსულშიაც, და ამ ჟამადაც, არა ერთხელ აღძრულა შუამდგომლობა, რათა მათი კუთხე შეერთებინათ თელავის მაზრისათვის. კიდევ უფრო მეტი გამართლება აქვს ზემო-ალაზნის ხეობის შეერთებას თელავთან, რადგან ეს კუთხე მოშორებული თიანეთიდან იორ-ალაზნის წყალთა-გამყოფი ქედით, ოროგრაფიულად და ჰიდროგრაფიულად განუყოფელი ნაწილია შიდა-კახეთისა, უშუალოდ უერთდება შიდა-კახეთის ბარს, და დაკავშირებულია თელავთან პირდაპირის გზებით.

მეორე მხრით შეერთება ამ რაიონებისა თელავის მაზრასთან მისაღებია თელავის მაზრის ინტერესების თვალსაზრისით, რადგან ეს გააძლიერებდა თელავის მაზრას, რომელსაც ამ ჟამად ერთი უკანასკნელთაგანი ადგილი უჭირავს როგორც ტერიტორიით, ისე მოსახლეობის მხრით.

პირიქით თუშეთსა და ზემო-ალაზნის ხეობაში, რომლებიც ამნაირად უნდა შეუერთდნენთ ელავის მაზრას, ითვლება 15.189 სული მცხოვრები; ამის გამოკლებით ჩვენ გვრჩება თიანეთის მაზრაში 24.389 სული მცხოვრები. განმარტებაც მეტია, რომ ასეთი მაზრის ცალკე არსებობას არავითარი გამართლება არ ექნებოდა.

განვაგრძოთ თიანეთის მაზრების დანარჩენი რაიონების მიმოხილვა:

3—4. ფშავეთი და ხევსურეთი. ეს ორი კუთხე არაგვის ხეობით გამოდის დუშეთის მაზრაზე; ამიტომ იმ შემთხვევაშიაც-კი, თუნდაც თიანეთის მაზრა ცალკე ერთეულად არსებულიყო, გაცილებით უფრო ბუნებრივი და მიზანშეწონილი იქნებოდა ამ კუთხეების შეერთება დუშეთის მაზრასთან, თუ კი დუშეთის მაზრის ცენტრი გადატანილი იქნებოდა ჩრდილოეთით, მაგალითად ანანურში. ხოლო ცენტრის ასეთი გამოცვლა დუშეთის მაზრისათვის მიუცილებელია, როგ[illegible] დუშეთის მაზრის პირობების გაცნობის დროს.

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

5. ერწო (სამხრეთი რაიონი თიანეთის მაზრისა) მჭიდრო ეკონომიური კავშირით არის გადაბმული ტფილისთან; ყოველგვარი აღებ-მიცემა, ამ კუთხეს ტფილისთან აქვს. ამიტომ შეერთება ამ კუთხის ტფილისთან, მიუცილებელია, მით უფრო რომ თიანეთის მაზრა თავისთავად უქმდება. ამას მოითხოვს როგორც ერწოს ინტერესები, ისე ინტერესებიც ტფილისის მაზრისა, რომელიც ეკონომიურად მეტად ჩამორჩენილ კუთხეს წარმოადგენს.

6. ამნაირად თიანეთის მაზრიდან ჩვენ დაგვრჩა ერთად-ერთი რაიონი, საკუთრივ თიანეთი, რომელიც შეიცავს სულ ერთ თემს (სოფლის საზოგადოებას), და რომლისათვის უფრო დასამძარი იქნებოდა თიანეთში სამაზრო ცენტრის არსებობა. მაგრამ ამასთან უნდა აღვნიშნოთ, რომ თიანეთის მაზრის ეს რაიონიც გაცილებით უფრო ახლოა გეოგრაფიულად დუშეთის მაზრის მომავალ ცენტრთან ანანურთან, ვიდრე დუშეთის მაზრის სანაპირო-კუთხეები: ხევი, ქსნის-ხევის ზოგი კუთხეები, და თითონ არაგვის მთიულეთიც-კი. ამიტომ შეერთება ამ ერთი თემისა დუშეთის მაზრასთან არავითარ უხერხულობას არ გამოიწვევდა,

ამნაირად როგორც ვხედავთ, თიანეთის მაზრა სრულებით ბუნებრივად ნაწილდება თელავის, დუშეთის და ტფილისის მაზრებს შორის.

გადავიდეთ ეხლა **დუშეთის** მაზრაზე.

დუშეთის მაზრაზედაც მიწერილია ამ ჟამად რაიონი, რომელსაც ბუნებრივი ეკონომიური მიზიდულობა ტფილისისაკენ აქვს. ეს კუთხეა მცხეთის რაიონი, რომელიც შეიცავს მცხეთა—მუხრანის და საგურამოს ბარს. ეს კუთხე ტფილისის ინტერლანდს წარმოადგენს; აღებ-მიცემით სამეურნეო პირობებით და სამიმოსვლო გზებით იგი შეკავშირებულია ტფილისთან, და შეერთებულ უნდა იქმნას ტფილისის მაზრასთან. ეს შეერთება მისაღებია ყველა პირობების მიხედვით.

ჩვენ გამოვარკვიეთ ტერიტორიები, რომელიც უნდა ჩამოშორდენ თიანეთის და დუშეთის მაზრებს; ესენია: 1) თუშეთი და ზემო-ალაზნის ხეობა, რომლებიც შეუერთდება თელავის მაზრას; 2) მცხეთის და ერწოს რაიონები, გადადის ტფილისის მაზრის ფარგლეში.

დანარჩენი ტერიტორია დუშეთის და თიანეთის მაზრებისა წარმოადგენს, ერთს მთლიანს გეოგრაფიულს პროვინციას, და შეერთება მათი ერთ მაზრად სრულიად ბუნებრივი იქნება. ამ ახალ მაზრაში ამნაირად შევა მთიულეთის თემები, და ბარის ის სექტორი, რომელიც აერთებს ამ თემებს. ეკონომიურის მხრითაც ეს ტერიტორია სრულს ერთგვარობას წარმოადგენს: ორივე სექტორი მაზრისა მესაქონლეობის ტიპიური ქვეყანაა.

ტერიტორია და მოსახლეობა ამ ახალი მაზრისა შემდეგი იქნება: ტერიტორია უდრის 6.137 კვადრატ კილომეტრს; მოსახლეობა 77.695 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით; ხოლო ადმინისტრაციის სტატისტიკური ცნობებით 1914 წლისა—84.691 სულს).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტერიტორიულად ახალი მაზრა ამნაირად იძლევა ნორმალურ სამაზრო ერთეულს—აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრების საზომით. ტერიტორიის სივრცით იგი ცოტათი ნაკლებია ვიდრე ბორჩალოს, გორის და სიღნაღის მაზრები, თანაბარია ამ პროექტით განზრახულ ტფილისის და ახალციხე—ახალქალაქის მაზრებთან, ხოლო მეტია თელავის მაზრა, აგრეთვე იმერეთის მაზრების მთელი რიგი.

რაც შეეხება მოსახლეობას, ეს მაზრა, მიუხედავად ტერიტორიის მომატებისა, მოსახლეობის რიცხვით მაინც ჩამორჩება აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მაზრებს, რაც აიხსნება გეოგრაფიული პირობებით. მაზრის მთა-გორიანი მდებარეობით. ეკონომიური შემძლეობის მხრითაც ეს მაზრა ჩამორჩენილია სხვა მაზრებთან შედარებით, მაგრამ ეს უფრო მეურნეობის განუვითარებლობით აიხსნება. რაციონალური დაყენება მესაქონლეობისა და მასთან შეკავშირებული მეურნეობის დარგებისა, ამ მაზრას მომავალში დიდს ეკონომიურ დაწინაურებას უქადის.

დაგვრჩა გამოსარკვევი მაზრის ცენტრის საკითხი.

ქალაქი დუშეთი, ეხლანდელი ცენტრი დუშეთის მაზრისა, რომელიც ნამდვილად სოფელს წარმოადგენს, და არც ისე მოზრდილ სოფელს, (სულ ათვლება 2.200 სული მცხოვრები) როგორც ადმინისტრატიული ცენტრი მიუღებელი იყო დუშეთის მაზრისათვის არსებულ საზღვრებშიაც. იგი მეტისმეტად სამხრეთით მდებარეობს, და უდიდესი ნაწილი მაზრისა, მთის თემები, მოწყვეტილი იყო სამაზრო მმართველობას. მიუცილებელია რომ ცენტრი გადატანილ იქმნას უფრო ჩრდილოეთით, და ეს განსაკუთრებით ადვილდება ამ ჟამად, რაკი მაზრას ჩამოშორდა სამხრეთი სექტორი მაზრისა მცხეთის რაიონი. ბუნებრივი ცენტრი მთელი მთიულეთის მხრისა არის ანანური, რომელიც მდებარეობს მაზრის შუა ადგილზე, საცა თავდება მთის თემები და იწყება ბარი. ძველადაც ანანური მთელი არაგვის ხეობის ცენტრს წარმოადგენდა. ანანური უფრო დასაძხარია დუშეთის მაზრის უდიდესი ნაწილისათვის ვიდრე დუშეთი, და ამასთან ყოფილი თიანეთის მაზრის დიდი ნაწილიც მას უფრო ემხრობა, ვიდრე თიანეთს. ამასთან ანანურს, რომელზედაც გასდევს ტფილის-ვლადიკავკასის მაგისტრალური გზა, და რომელიც მდებარეობს მთაში შესავალ კარებთან, აქვს ყველა შანსები, რომ იგი მნიშვნელოვან პუნქტად გადაიქცეს.

3. თელავის მაზრა.

თელავის მაზრის საზღვარი ყოფილ თიანეთის მაზრის მხრით უკვე გამორკვეულია: საზღვრად დაიდება ბუნებრივი მიჯნა თელავის პროვინციისა ალაზან-ივრის წყალთა გამყოფი ქედი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტფილისის მაზრის მხრითაც თელავის მაზრას ასეთივე მკაფიოდ გამოკვეთილი საზღვარი აქვს, აქაც საზღვარზე გადასდევს იგივე ალაზან-ივრის წყალთა-გამყოფი მთები.

გამოსარკვევი რჩება საზღვარი მხოლოდ სიღნაღის მაზრის მხრით. ამ ორ მაზრას შორის არ არსებობს ისეთი მკაფიოდ გავლებული ხაზი, როგორც დანარჩენ საზღვრებზე. ორივე მაზრა მდებარეობს ალაზნის ველზე და უშუალოდ ერთვიან ერთიმეორეს. მაინც არსებული საზღვრის ხაზი მიუღებლად უნდა ჩაითვალოს. დღევანდელის დანაწილებით სიღნაღის მაზრის ფარგლებში მოქცეულია ველისციხე—ქერემ ხევის რაიონი, რომელიც ეკონომიური პირობებით დაკავშირებულია თელავთან, და მანძილითაც უფრო ეახლოვება თელავს. ამასთან ეს კუთხე თელავთან შეერთებულია პირდაპირი სარკინისგზო მიმოსვლით. ყველა ამ პირობების მიხედვით ეს პატარა რაიონი, რომელიც შეიცავს სოფლებს: მუკუზანს, ველისციხეს, ზეგაანს და ქერემს გადარიცხული უნდა იქმნეს თელავის მაზრის საზღვრებში. ეს მით უფრო, რომ სიღნაღის მაზრა ისედაც დიდია თელავისაზე როგორც ტერიტორიით, ისე მოსახლეობით; ეკონომიური შემძლეობის მხრითაც სიღნაღის მაზრა მაღლა სდგას თელავის მაზრასთან შედარებით.

თელავის მაზრა ძველს საზღვრებში შეიცავდა 2511 კვადრატ კილომეტრს და მოსახლეობას 72.088 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერით) ტერიტორიის სივრცით იგი ორჯერ, და კიდევ მეტად ნაკლები იყო აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მაზრებთან შედარებით. მოსახლეობის მხრივაც იგი ჩამოუვარდებოდა დანარჩენ მაზრებს. ახალის გადამიჯვნით თელავის მაზრას ამნაირად ემატება: 1) ყოფილ თიანეთის მაზრიდან თუშეთი და ზემო-ალაზანის ხეობა; 2) სიღნაღის მაზრიდან—ველისციხე-ქერემ ხევის რაიონი. თელავის მაზრა აღებული ამ ახალ საზღვრებში შეიცავს ტერიტორიას 4.670 კვადრატ კილომეტრს, და მოსახლეობას 97.193 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობებით; ხოლო 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით მოსახლეობა უდრის 116.061 სულს).

მართალია ამ ფარგლებშიაც ეს მაზრა საშუალო ნორმის მიხედვით პატარა ერთეულს წარმოადგენს (აღმოსავლეთ საქართველოს დანარჩენი მაზრები ამ პროექტით შეიცავენ ტერიტორიას 6.000 კვადრატ კილომეტრამდე, ხოლო მოსახლეობას საშუალოდ 140.000 სულს), მაგრამ ეკონომიური შემძლეობის მიხედვით მაზრას საშუალო ადგილი უჭირავს დანარჩენ მაზრებს შორის, და მას არ გაუძნელდება საერობო მეურნეობის გაძღოლა.

ამასთან ეს მაზრა, აღებული ახალ საზღვრებში, წარმოადგენს ერთს მთლიანს, ბუნებრივად შემოფარგლულს გეოგრაფიულს და სამეურნეო

პროვინციას; რაიმე ცვლილების შემოტანა მაზრის საზღვრებში შეუძლებელი იქნებოდა ტოპოგრაფიული პირობების მიხედვით.

4. სიღნაღის მაზრა.

სიღნაღის მაზრა, რომელიც კახეთის ცალკე ეკონომიურ მხარეს წარმოადგენს, და შეიცავს ქვემო-ალაზნის და ქვემო ივრის ველებს, მხოლოდ ერთის მხრით, ჩრდილო-დასავლეთით, ეკვრის საქართველოს მაზრებს; დანარჩენის მხრით მისი მოსაზღვრეა ადერბეიჯანი, დაღესტანი და დროებით ჩამოშორებული ზაქათალის ოლქი.

ადერბეიჯანის და ზაქათალის ოლქი მხრით მაზრის საზღვრებს არა ბუნებრივი მოხაზულობა აქვს.

საზღვარი ზაქათალის ოლქთან, რომელიც მაზიმ-ჩაის შესართავიდან დაწყებული ვიდრე შირაქამდე მიჰყვება მდინარე ალაზანს, უკანასკნელი პუნქტიდან მოკიდებული გადმოდის ალაზნის მარჯვენა ნაპირაზე, თუმცა ბუნებრივი საზღვარი ქიზიყისა და საინგილოს შორის ამის ქვემოდაც იგივე ალაზანი არის, ვიდრე მტკვრის შესართავამდე. ამნაირად, განუყოფელი ნაწილი ქიზიყისა, წინა-მინდორი, — შეერთებული რჩება ზაქათალის ოლქთან.

ასევეა საკუთრივ ადერბეიჯანის მხრითაც. ბუნებრივი სამხრეთი საზღვარი ქიზიყისა არის მდინარე მტკვარი, ამ ჟამად ადერბეიჯანის საზღვარს გასდევს მტკვრის ჩრდილოეთით; ამგვარად, — ჯეირან-ჭალის, სამუხის და ქვემო-ყარაიას ველები ჩამოჭრილია ქიზიყიდან და შეერთებულია ადერბეიჯანზე.

ეს მეტად მნიშვნელოვანი ამ სანაპირო მაზრისათვის საზღვრები ადერბეიჯანის და ზაქათალის ოლქის მხრით, საჭიროა აღდგენილ იქნეს.

საქართველოს მაზრების მხრით სიღნაღის მაზრა ეკვრის თელავისა და ტფილისის მაზრებს.

საზღვარი თელავის მაზრასთან უკვე გამორკვეული იყო ზემოთ.

ტფილისის მაზრის მხრით მოხდება უმნიშვნელო ცვლილება. აქ, მიჯნაზე მდებარე ორი დიდი სოფელი სიღნაღის მაზრისა, ჩაილური და კაკაბეთი, მიეწერება ტფილისის მაზრას. ამ სოფლებს მიმოსვლა და ალებმიცემა ტფილისთან აქვს.

სიღნაღის მაზრა, საზღვრების იმ ცვლილებით, რომელიც აქ არის წარმოდგენილი, შეიცავს ტერიტორიას 5.791 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 105.811 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით; 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით მოსახლეობა უდრის 121.992 სულს).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

იმ შემთხვევაში თუ სიღნაღის მაზრასთან შეერთებული იქნება ის ტერიტორიებიც, რომლებიც დღეს შეერთებულია ადერბეიჯანზე და ზაქათალის ოლქზე, სიღნაღის მაზრას მოემატება სივრცე 1.600 კვადრატ კილომეტრამდე; მოსახლეობა დარჩება უცვლელად, რადგან მოხსენებული ტერიტორიები დაუსახლებელია.

სიღნაღის მაზრა იმ საზღვრებში, რომელიც განზრახულია ამ პროექტით, ტერიტორიითა და მოსახლეობით უახლოვდება საშუალო ნორმას.

რაც შეეხება მაზრის ეკონომიურ შემძლეობას, ამ მხრივ მას, გორის მაზრასთან ერთად პირველი ადგილი უჭირავს აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა პროვინციებში. აქ თანაბრად ვანვითარებულია როგორც მიწათმოქმედება, ისე მესაქონლეობა; ამასთან მაზრის ჩრდილოეთ სექტორში, წინა-მხარში, მევენახეობას მისდევენ, ხოლო სამხრეთით, საკუთრივ ქიზიყში გავრცელებულია თამბაქოს კულტურა.

მაზრის სიმდიდრეს შეადგენს აგრეთვე თავისუფალი საკოლონიზაციო მიწები გაღმა-მხარში, შირაქში და ივრის ველებზე, რომლებიც თითქმის გატიტვლებულია მოსახლეობისაგან. დასახლება ამ რაიონებისა, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიულ ავანპოსტებს წარმოადგენენ, პირველ რიგშივე უნდა გახდეს ზრუნვის საგნად როგორც ადგილობრივი თვითმართველობისა, ისე ცენტრალური მმართველობის.

5—ნ. ქ. ტფილისი და ტფილისის მაზრა.

ქ. ტფილისი, იმ განსაკუთრებული პირობებისა გამო, რომელშიაც იმყოფება იგი როგორც რესპუბლიკის სატახტო ქალაქი, თავისი მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით (რომელიც 300.000-ს სჭარბობს), და ფართო მეურნეობით,—ცხადია რომ გამოყოფილ უნდა იქმნეს მაზრიდან ცალკე უმაღლეს საადმინისტრაციო ერთეულად, რაც ფაქტიურად მოხდა კიდეც.

ტფილისის მაზრა არსებულ საზღვრებში შეიცავს 4.648 კვადრატ კილომეტრს ხოლო მოსახლეობას 90.000 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო სტატისტიკით). მაზრა დღევანდელს საზღვრებში სრულებით არა-ბუნებრივ მოხაზულობას წარმოადგენს. იმ დროს როდესაც ქ. ტფილისს, ცხადია, გაცილებით მეტი ეკონომიური მიზიდულობა აქვს, ვიდრე პატარა სამაზრო ქალაქებს,—მაზრა, რომელიც უშუალოდ ტფილისზეა მიწერილი ჩამოუვარდება აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრების მთელ რიგს როგორც მოსახლეობით, ისე ტერიტორიის სივრცით. მაზრის საზღვრების გარეშე მოქცეულია ამ ჟამად მთელი რაიონები, რომელიც ტფილისის ბუნებრივ ჰინტერლანდს წარმოადგენენ და ეკონომიური ერთიერთობით უშუალოდ გადაბმული არიან ტფილისთან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეს რაიონები, რომელიც განუყოფელია ტფილისიდან, და რომლებიც უნდა შემოერთებულ იქნენ ტფილისის მაზრასთან ნაწილობრივ უკვე გამორკვეული იყო. ეს რაიონებია: 1) დუშეთის მაზრიდან—მცხეთის რაიონი, რომელიც შეიცავს მცხეთა—მუხრანის და საგურამოს ბარს; 2) ყოფილი თიანეთის მაზრიდან—ერწო. 3) სიღნაღის მაზრიდან—სოფლები: ჩაილური და კაკაბეთი.

საქართველოს დანარჩენი მაზრებიდან ტფილისის მაზრას ეკვრის მაზრები - გორისა და ბორჩალოსი. ამ მხრივაც საჭიროა საზღვრების ცვლილება:

4) გორის მაზრიდან—ტფილისის მაზრას უნდა შემოუერთდეს ძეგვი—ქვემო ნიჩბისის რაიონი (მტკვრის ხეობა ქსნის შესართავს ქვემოთ). ეს პატარა სექტორი, რომელიც სოლივით არის შემოჭრილი მცხეთა—მუხრანის რაიონსა და ტფილისის მაზრას შუა, ყველა მხრივ უფრო ემხრობა ტფილისს ვიდრე გორს;

5) ბორჩალოს მხრივ გამოსარკვევია ორი კუთხის: სანდარას და წალკის რაიონების საკითხი.

a) **სანდარას რაიონი**. ტფილისის მაზრის სამხრეთი საზღვარი დაწყებული სოფელ ალექსანდერსგილფიდან (სადაც მდინარე ქცია დასრამდება) - ვიდრე არუხლოს ხიდამდე მისდევს მდინარე ხრამს. არუხლოს ქვემოდ კი საზღვარი ამ ჟამად შორდება მდ. ხრამს და მისდევს ჩრდილოეთით, იაღლუჯას გორაკებს. როგორც ტფილისის მაზრას, ისე ბორჩალოსაც, გაცილებით უფრო ბუნებრივი მოხაზულობა ექნება, თუ რომ მათ საზღვრად იმავე მდინარე ხრამს მივიღებდით არუხლოს ქვემოდაც ვიდრე მდ. მტკვრამდე. სანდარას რაიონი, (ბორჩალოს მაზრის ის სექტორი, რომელიც მდინარე ხრამის ჩრდილოეთით მდებარეობს, იაღლუჯის გორებსა და მტკვარს შუა) რომელიც ამნაირად ტფილისის მაზრის საზღვრებში მოიქცევა, სულ ხუთმეტიოდე ვერსით აკრავს ქ. ტფილისს; ტფილისთან ეს რაიონი შეერთებულია სამიმოსვლო გზების მიმართულებით: ჯერ რკინისგზით, და ამას გარდა ორი საფოსტო ტრაქტით.

b) **წალკის რაიონი.** წალკის რაიონის საკითხის გადაჭრა უფრო მეტს სირთულეს შეიცავს. ეს კუთხე წარმოადგენს ერთნაირ გარდამავალ ზონას ტფილისის და ბორჩალოს მაზრებს შორის. ზოგი პირობების მიხედვით შეიძლებოდა წალკის რაიონი შეგვეერთებინა ტფილისის მაზრასთან; მაგრამ, ეს შეასუსტებდა ბორჩალოს სამაზრო ერთეულს.

ჩვენ გამოვარკვიეთ ტფილისის მომავალი სამაზრო ერთეულის საზღვრები. იმ ცვლილებებით, რომელიც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტფილისის მაზრა სრულებით ბუნებრივს გეოგრაფიულ კონფიგურაციას ღებულობს. რაც შეეხება ტერიტორიის სივრცესა და მოსახლეობის რაოდე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნობას ამ მხრითაც იგი საშუალო ადგილს დაიჭერს აღმოსავლეთ საქართველოს დანარჩენ მაზრებს შორის. ტერიტორიის სივრცე ტფილისის მაზრისა, ზემოდ ნაჩვენებ ფარგლებში, უდრის 6.248 კვადრატ კილომეტრს, ე. ი. ცოტათი ნაკლებია ვიდრე ტერიტორიები სიღნაღისა, გორისა და ბორჩალოსი, თითქმის იმდენივეა რამდენიც დუშეთის და ახალციხე-ახალქალაქის მაზრების ტერიტორია, და შედარებით მეტი ვიდრე ტერიტორია თელავის მაზრისა. მოსახლეობა ითვლება—1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერით 133.253 სული (1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით—149.758 სული), ე. ი. ნაკლები ვიდრე გორის, ბორჩალოს და ახალციხე-ახალქალაქის მაზრებში, მეტი ვიდრე დანარჩენ მაზრებში. ეკონომიური შეძლეობის მხრითაც მაზრას ასეთივე საშუალო ადგილი ეჭირება დანარჩენ ერთეულებთან შედარებით.

7. ბორჩალოს მაზრა.

ბორჩალოს მაზრა მხოლოდ სამის მხრით ეკვრის საქართველოს მაზრებს. ეს მოსაზღვრე მაზრებია—ახალქალაქისა, გორისა და ტფილისისა. ახალქალაქის მაზრიდან—ბორჩალოს გაჰყოფს ბუნებრივი საზღვარი—ჯავახეთის ალპები (Мокрыя горы); ასეთივე ბუნებრივი საზღვრები გასდევს გორის მაზრას მიჯანზედაც: თრიალეთის ქედი; რაც შეეხება საზღვარს ტფილისის მაზრასთან, ამ მხრივ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ბორჩალოს მაზრიდან ტფილისის მაზრას უერთდება სანდარას რაიონი.

ბორჩალოს მაზრის ტერიტორია და მოსახლეობა ამ ახალ საზღვრებში შემდეგია:

ტერიტორია—სადაო ზონის (ლორის და ალავერდის რაიონის) მითვლით უდრის . . . . . 6.556 კვ. კილ.

„ სადაო ზონის მიუთვლელად . . . . 4.056 კვ. კილ.

მოსახლეობა—სადაო ზონის მითვლით . . . . . . 184.722 სული.

„ სადაო ზონის მიუთვლელად . . . . 99.219 სული.

თუმცა ბორჩალოს მაზრა ნორმალურ მაზრას წარმოადგენს ტერიტორიის სივრცით, მოსახლეობის რაოდენობით, და ეკონომიურის შეძლეობით, მაგრამ ამასთან უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბორჩალოს მაზრა არ არის ისევე შეკრული გეოგრაფიულის მთლიანობით როგორც დანარჩენი მაზრები საქართველოსი. იგი იყოფა ოთხ პატარა რაიონებად: წალკისა, დმანის-ხევისა, დებედის-ხევისა და ლორისა; ჩრდილოეთით მდებარე სამი რაიონებიდან თვითეული მათგანი იმდენადვე დამოკიდებულია გეოგრაფიულად ერთი-მეორისაგან, რამდენადაც ტფილისიდან. ამით აიხსნება რომ კერძოდ წალკის შესახებ არის მოსაზრება ამ რაიონის შეერთებაზე ტფილისთან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რომ ბორჩალოს მაზრა მეტის მთლიანობით შეიკრას ამისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნება ადმინისტრატიული ცენტრის სისწორით ამორჩევას. რუსეთის მფლობელობის დროს მაზრის ადმინისტრატიულ ცენტრად ითვლებოდა დაბა შულავერი. ეს უსათუოდ მიუღებელია, რადგან შულავერი მაზრის განაპირას მდებარეობს და არც ერთი რაიონისათვის არ არის დასამხარი გარდა საკუთრივ დებედას-ხევის რაიონისა. ცენტრი ამ ჟამად მოთავსებულია სოფელ რატევანში (ეკატერინენფელდში); ეს სოფელი უფრო დასამხარია ვიდრე შულავერი, მაგრამ გაცილებით უფრო მიზანშეწონილი იქნება თუ მაზრის ცენტრს უფრო აღმოსავლეთით გადავიტანდით—სახელდობრ სოფელ ქვეშში. ქვეში მდებარეობს ღმანისხევის რაიონში, საცა ეს ხეობა იშლება და გამოდის ვაკეზე. ქვეშს უჭირავს ბარი ადგილი და გეოგრაფიული პირობები ხელს უწყობს, რომ იგი მნიშვნელოვან პუნქტად გაიზარდოს. ამასთან ქვეში გაცილებით უფრო სამხროა მაზრის ყველა რაიონებისათვის ვიდრე რომელიმე პუნქტი: ჩრდილოეთის სამ რაიონებში მას უჭირავს საშუალო ადგილი, თანაბრად დაშორებული როგორც წალკიდან, ისე დებედასხეობის რაიონიდან; ხოლო ლორთანაც უფრო ახლოა ვიდრე ეკატერინენფელდი და შეერთებულია პირდაპირი საფოსტო ტრაქტით.

8. გორის მაზრა.

გორის მაზრის აღმოსავლეთი საზღვარი გამორკვეულია. ამ მხრით გორის მაზრიდან ტფილისის მაზრას უერთდება ნიჩბის-ძეგვის სექტორი.

ჩრდილოეთი საზღვარი გორის მაზრისა ამავე დროს სახელმწიფო საზღვარია—კავკასიონის ქედი.

დასავლეთი საზღვარი გორის მაზრისა მიჰყვება აგრეთვე ბუნებრივ მიჯნას—ლიხის მთას, და მხოლოდ ერთ ალაგას, რაჭის მაზრის საზღვარზე შორდება იგი ამ ზღუდეს, რის გამო გორის მაზრის საზღვრებში ამ ჟამად მოქცეულია ლიხის გადაღმა მდებარე სამი სოფელი: წონა, ერწო და სისპათანი. აქ საზღვარი უნდა შესწორდეს, და ეს სამი სოფელი გადირიცხოს გორის მაზრიდან რაჭის მაზრაში.

სამხრეთის მხრით გორის მაზრა ეკვრის ტფილისის, ბორჩალოს, ახალქალაქის და ახალციხის მაზრებს. პირველი ორი მაზრიდან, ტფილისიდან და ბორჩალოდან, გორის მაზრას გაჰყოფს ბუნებრივი საზღვარი თრიალეთის ქედი. ახალციხე—ახალქალაქის მხრით კი გორის მაზრაში მდებარეობს ბორჯომის რაიონი, რომელიც ერთნაირ გარდამავალ ზონას წარმოადგენს ახალციხის და გორის მაზრებს შორის.

ბორჯომის რაიონის შესახებ უნდა აღვნიშნოთ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბორჯომის რაიონი შეიცავს სამ სოფლის საზოგადოებას: ახალდაბის, ბორჯომის და ბაკურიანისას. აქედან ახალდაბის საზოგადოება ზედვე აკრავს ხაშურს, და უფრო მჭიდროდ დაკავშირებულია გორის მაზრასთან. დანარჩენ ორ საზოგადოებას (ქ. ბორჯომით), რომელიც საკუთრივ ბორჯომის რაიონს შეადგენს, — თანაბარი დამოკიდებულება აქვს, როგორც გორთან, ისე ახალციხესთან. მანძილით ბორჯომის რაიონი უფრო ახლო აკრავს ქ. ახალციხეს. მაგრამ მაინც ქ. გორი უფრო დასამხარად უნდა ჩაითვალოს ამ კუთხისათვის, რადგან ბორჯომის რაიონი შეერთებულია ქ. გორთან სარკინისგზო მიმოსვლით, რაც აადვილებს გორთან ურთიერთობას.

ამიტომ ჩვენ, ჯერ-ჯერობით მაინც, არ მიგვაჩნია დროული ბორჯომის რაიონის გორის მაზრიდან ჩამოშორება.

ამნაირად წარმოდგენილის პროექტით გორის მაზრის ფარგლებში ხდება შემდეგი ცვლილებანი: 1) ნიჩბის-ძეგვის რაიონი უერთდება ტფილისის მაზრას; 2) სოფლები წონა, სისპათანი, და ერწო უერთდება რაჭის მაზრას. რაც შეეხება ბორჯომის რაიონს, იგი ისევ გორის ფარგლებში რჩება.

გორის მაზრა აღებული ამ საზღვრებში შეიცავს ტერიტორიას 6.681 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 217.675 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერით). ამნაირად გორის მაზრა ტერიტორიის სივრცით ნაკლებია ვიდრე სიღნაღისა და სოხუმის, ბათომის და არტაანის მაზრები, და თითქმის იმოდენაა რაც ბორჩალოს. აგრეთვე ტფილისის და დუშეთ-თიანეთის მაზრები; ხოლო მოსახლეობის მხრით იგი ნაკლებია ვიდრე ქუთაისის მაზრა, და თითქმის თანაბარია შორაპნის, ბორჩალოს და სოხუმის მაზრასთან *).

ჯერ მარტო ამ შედარებიდანაც ცხადია რომ გაყოფას გორის მაზრისა ორ მაზრად (გორისა და ხაშურისა), რის პროექტი წარმოდგენილი იყო, — არავითარი გამართლება არა აქვს. გორის მაზრა, როგორც ტერიტორიის სივრცით, ისე მოსახლეობის რაოდენობით საშუალო ნორმას უახლოვდება.

გორის მაზრის დანაწილება შეუძლებელია შევიწყნაროთ გეოგრაფიული პირობების მიხედვითაც. მაზრა წარმოადგენს მთლიან გეოგრა-

*) ბორჯომის რაიონის მიუთვლელად, რომელსაც როგორც აღვნიშნეთ არა აქვს გორის მაზრასთან განსაკუთრებული ორგანიული კავშირი, გორის მაზრა შეიცავს ტერიტორიას 5.740 კვად. კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 203.958 სულს. გორის მაზრა, ასეთის ვარიანტით, დაიჭერს მხოლოდ მეცხრე ადგილს საქართველოს დანარჩენ მაზრათა შორის (სიღნაღის, ბორჩალოს, ტფილისის, დუშეთის, ახალციხე-ახალქალაქის, სოხუმის, ბათომის და არტაანის მაზრების შემდეგ). მოსახლეობის პროპორცია იგივე რჩება.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფიულს პროვინციას დამთავრებულს თავის საზღვრებში ჰიდროგრაფიულად და ოროგრაფიულად. სწორედ ამ ბუნებრივი გეოგრაფიულის მთლიანობით აიხსნება, რომ წარსულშიაც ეს მხარე ყოველთვის ერთს მთელს და განუყოფელ პროვინციას წარმოადგენდა.

ამავე დროს მაზრის ეს გეოგრაფიული მთლიანობა წინასწარ განსაზღვრავს მის სამეურნეო მთლიანობასაც. თვითეული კუთხე მაზრისა თავისი მეურნეობით, თითონ გეოგრაფიული პირობებისა გამო შეკავშირებულია მთელთან. მაზრის ეს მთლიანობა კიდევ უფრო შეკრულია მაზრის ბუნებრივი ცენტრით ქალაქი გორით, რომელთანაც რადიუსების მსგავსად თავს იყრის მაზრის სამიმოსვლო გზების მიმართულება.

დასასრულ გორის მაზრის ორად გაყოფა დასცემდა მაზრის ეკონომიურ შემძლეობას. თუ მაზრა დღევანდელს საზღვრებში, თავისი მეურნეობით, თავისუფლად შესძლებს საერობო თვითმართველობის საქმეების საკუთარის ძალღონით გაძღოლას, მაზრის დანაწილების შემდეგ ერთი ეკონომიურად შემძლე მაზრის ნაცვლად ჩვენ მივიღებდით ორ სუსტს მაზრას, რომელთაც საერობო მეურნეობის მოწყობისათვის დასჭირდებოდათ მუდმივი სუბსიდია ცენტრალური მმართველობისა.

ყველა ამ პირობების მხედველობაში მიღების შემდეგ შეუძლებელია არ დავასკვნათ, რომ გორის მაზრის ორად გაყოფას არავითარი გამართლება არა აქვს, და იგი უნდა დარჩეს მთლიანად იმ საზღვრებში, რომელიც ზემოდ იყო შემოფარგლული *).

9—10. ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები და ფოცხოვის რაიონი (არტაანის ოლქისა).

საკითხი ახალციხე-ახალქალაქის მაზრების და მათთან შეკავშირებული ფოცხოვის რაიონის მოწყობისა მეტს სირთულეს წარმოადგენს, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოს დანარჩენი მაზრების მოწყობის კითხვა.

ამ საკითხის გადაჭრა ორნაირად არის შესაძლო: 1) დატოვება მათი ორ მაზრად,—საზღვრების გადამიჯვნის მოხდენით, 2) გაერთიანება მათი ერთ მაზრად.

იმ შემთხვევაში თუ მისაღებად ჩაითვლებოდა ორისავე მაზრის დამოუკიდებლად არსებობა, გეოგრაფიული პირობების მიხედვით ამ მაზრე-

*) უნდა აღვნიშნოთ, რომ პროექტი მაზრის ორად დანაწილებისა (გორის და სურამ-ხაშურის მაზრებად) დაიბადა რუსეთის მფლობელობის დროს, 1905 წლის შემდეგ, როცა აგრარულმა მოძრაობამ გორის მაზრაში მწვავე ხასიათი მიიღო; პროექტი ისახავდა პოლიტიკურ მიზნებს, და განზრახული იყო იმ აზრით, რომ ადმინისტრაციას გაადვილებოდა მოძრაობასთან ბრძოლა. მაზრის ორად გაყოფის პროექტის ახალ ავტორებს, არავითარი ახალი ანგარიშ გასაწევი მოსაზრება არ წარმოუდგენიათ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბის ფარგლებში უნდა მოხდეს შემდეგი ცვლილება: 1) ახალციხის მაზრას უერთდება ფოცხოვის რაიონი; ეს კუთხე ტოპოგრაფიულად და სამეურნეო პირობებით განუყოფელია ახალციხიდან; 2) ახალქალაქის მაზრას უერთდება ახლანდელი ახალციხის მაზრიდან—ლეპისის ველი, რომელიც გეოგრაფიულად ნაწილია ჯავახეთის პლატოსი.

ამ გადამიჯვნის შემდეგ ამ მაზრების ტერიტორია და მოსახლეობა შემდეგი იქნება: ახალციხის მაზრა შეიცავს 2.994 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 86.332 სულს (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობებით); ახალქალაქის მაზრა საზღვრების ნაჩვენები შესწორებით შეიცავს ტერიტორიას 3.093 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობა ითვლებოდა 1917 წლისათვის 106.905 სული, მაგრამ 1917 წლის შემდეგ ახალქალაქის მაზრის მოსახლეობა საგრძნობლად შემცირდა. მას დააკლდა ცენტრალური სტატისტიკური კომიტეტის ანგარიშით, 27.000-მდე ქრისტიანი მოსახლეობა (დაახლოვებით 25.000-მდე სომეხი, 2.000-მდე ქრისტიანი ქართველი), ასე რომ ამ ჟამად ახალქალაქის მაზრის იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ზემოდ იყო შემოფარგლული ითვლება არა უმეტეს 75.000—80.000 მცხოვრებისა.

როგორც ვხედავთ მოყვანილი ცნობებიდან, ეს მაზრები ტერიტორიის სივრცით ორჯერ და კიდევ მეტად ნაკლებია ვიდრე დანარჩენი მაზრები აღმოსავლეთ საქართველოსი; ასევე მოსახლეობის მხრითაც იგი დაუვარდება დანარჩენ მაზრებს.

მაგრამ ამ მაზრების მოწყობის საკითხის გადაწყვეტის დროს კიდევ უფრო მეტად ანგარიშ-გასაწევია ამ მაზრების ეკონომიური შემძლეობა. ამ მხრივ ეს მაზრები წინადაც ჩამორჩენილი იყო სხვა მაზრებთან შედარებით, როგორიცაა მაგალითად ამერეთში მაზრები გორისა, სიღნაღისა, ბორჩალოსი. მაგრამ განსაკუთრებით უკანასკნელი წლების მოვლენებმა სავსებით გაანადგურა ამ კუთხის მეურნეობა; საჭიროა არა ერთი-ათწლოვანი სისტემატიური დახმარება ცენტრალური მმართველობისა, რათა აქ მოსახლეობა იმდენად მოღონიერდეს, რომ შესძლოს საკუთარის ძალით დაკმაყოფილება იმ მოთხოვნილებათა, რომელსაც მოითხოვს საერობო თვითმართველობის ჯეროვანი მოწყობა.

ასეთ პირობებში ჩვენ უფრო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გაერთიანება მაზრებისა ერთ საერობო და საადმინისტრაციო ერთეულად. ასევე იყო ეს წარსულ საუკუნეშიაც; ახალციხის და ახალქალაქის მხარეები რამდენიმე ათეული წლების მანძილზე შეადგენდენ ერთ მაზრას ცენტრით ქ. ახალციხეში.

ამ ახალ მაზრაში ამნაირად შევა ახალციხის და ახალქალაქის მაზრები და ფოცხოვის უბანი. ცენტრი მოთავსებული იქნება მთელი ამ მხარისა მთავარ ქალაქში—ახალციხეში.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტერიტორია და მოსახლეობა ამ ახალი მაზრისა შემდეგი იქნება: სივრცე 6.087 კვადრატი კილომეტრი, მოსახლეობა 166.237 სული. როგორც ვხედავთ ორისავე მაზრების გაერთიანების შემდეგაც ეს მაზრა ტერიტორიის სივრცით ნაკლებია აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა მაზრებზე გარდა თელავისა. მოსახლეობის მხრითაც მას უჭირავს საშუალო ადგილი (გორის, ბორჩალოს, ხოლო იმერეთის მაზრებიდან ქუთაისის, შორაპნის და სოხუმის მაზრების შემდეგ).

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მაზრების გაერთიანების საწინააღმდეგოდ არ ლაპარაკობს არც ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა. ამ ახალი მაზრის ორსავე ნაწილში, როგორც ახალციხის ისე ახალქალაქის მხარეში, მოსახლეობს ერთი და იგივე მთავარი ელემენტები, მხოლოდ სხვა და სხვა პროპორციით: მუსულმანი ქართველები. სომხები და ქრისტიანი ქართველები *). მაზრის გაერთიანების შემდეგ კი მყარდება ერთნაირი წონასწორობა მოსახლეობის როგორც ეთნოგრაფიული ისე კონფესიური შემადგენლობის მხრით.

შემადგენლობა მოსახლეობისა ამ მაზრაში სარწმუნოების მხრივ შემდეგი იქნება:

1) მთავარი ქრისტიანი ერები (სომხები, ქართველი-ქრისტიანები და რუსები) 91.959 (55,3%**)
2) მუსულმანი ქართველები 70.596 (42,5%)
3) სხვები 3.862 (2,2%)

მეორე მხრით დაახლოვებით ასეთივე პროპორცია დამყარდება ქართულ და არა ქართულ ელემენტებს შორის, სახელდობ:

1) ქართველები (მუსულმანები და ქრისტიან.). . 96.596 (58,1%)
2) სომხები 58.467 (35,2%)
3) რუსები 7.492 (4,5%)
4) სხვები 3.682 (2,2%)

---

*) ახალციხის მაზრაში, ფოცხოვის მიმატებით და ლეპისის გამოკლებით, ითვლება (1917 წლ. სტატისტიკის ცნობების თანახმად) ქართველი მუსულმანები 57.759, სომხები—14.487 (ადმინისტრაციის 1914 წლ. სტატისტიკით მათი რიცხვი მეტია: 23.449), ქართველი ქრისტიანები—1.100-მდე (მათ შორის კათოლიკე ქართველები დაახლოვებით—6.000, მართლმადიდებელი—5.000-მდე). სხვები 3.086 (მათ შორის რუსები 717),—სულ 86 332 სული.

ახალქალაქის მაზრაში, ლეპისის მიმატებით, ითვლება: სომხები—43.980, ქართველი ქრისტიანები—15.000-მდე. (მათ შორის მართლმადიდებელი ქართველები 8.500-მდე, კათოლიკე ქართველები 6.500-მდე), მუსულმანი ქართველები 12.837, სხვები 8.088 (მათ შორის რუსები 6.775)—სულ 79.905 სული.

**) მათ შორის: სომხები—58.467, ქართველი ქრისტიანები—26.000-მდე (მართლმადიდებელი ქართველები 13.500-მდე, კათოლიკე—12.5000-მდე), რუსები—7.492

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჩვენ დავამთავრეთ აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრების საკითხის განხილვა. დაგვრჩენია წარმოგიდგინოთ შედარებითი ნუსხა ამ ახალი ერთეულების ტერიტორიისა და მოსახლეობისა.

აღმოსავლეთ საქართველოს ახალი ერთეულები *).	ტერიტორია კვადრატულ ვერსტებით	მოსახლეობა 1917 წ. სასოფლო-სამეურნ. აღწერის მიხედვით	მოსახლეობა 1914 წ. ადმინისტრაციის სტატისტიკით **)	რიგი მაზრებისა ტერიტორიის სივრცის მიხედვ.	რიგი მაზრ. მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით.
1. სიღნაღის მაზრა	7.291	105.811	(121.992)	1	5
2. გორის მაზრა	6.681	217.675	(212.029)	2	1
3. ბორჩალოს მაზრა. . . .	6.556	184.722	(180.996)	3	2
4. ტფილისის მაზრა.	6.248	13[illegible].253	(149.758)	4	4
5. დუშეთ-თიანეთის მაზრა. .	6.187	77.695	(84.691)	5	7
6. ახალციხე-ახალქალაქის მაზ.	6.087	166.237	(185.764)	6	3
7. თელავის მაზრა	4.670	97.193	(116.061)	7	6
8. ქ. ტფილისი.	—	—	—	—	—

შედარება ამ ცხრილისა ძველი ადმინისტრატიული დანაწილების ცხრილთან გვიჩვენებს, რომ ახალი სამაზრო დანაწილებით მიღწეულია ერთნაირი თანაზომიერება მაზრებს შორის ტერიტორიის სივრცისა და მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით.

მაგრამ ამასთან ერთად, როგორც ეს გამორკვეული იყო ზევით, ასეთი გადაჰიჯვნა მიუცილებელია დანარჩენი პირობების მიხედვითაც. მას ამართლებს როგორც ეკონომიური ვითარება თვითეული მაზრისა, ისე გეოგრაფიული პირობები.

---

*) ამ ახალ ადმინისტრატიულ ერთეულებს დაერქმევა, „ოლქი", ხოლო თვითეული ამათგანის სახელწოდება ნაწარმოები იქნება ადმინისტრატიული ცენტრის მიხედვით (იხ. ამის შესახებ ქვემოდ, თავი მეხუთე, ტერმინოლოგიის შესახებ). ამნაირად ამ ერთეულების სახელწოდება, ახალი ტერმინოლოგიის თანახმად, იქნება: 1. სიღნაღის ოლქი; 2. გორის ოლქი; 3. ტფილისის ოლქი; 4. ანანურის ოლქი: 5. ახალციხის ოლქი: 6. თელავის ოლქი.

**) ცნობები ადმინისტრაციის სტატისტიკიდან მოგვყავს ერთნაირი კორექტივის გასაწევად. ეს ცნობები გაცილებით ნაკლებ სანდო წყაროს წარმოადგენს ვიდრე ცნობები 1917 წლის სასოფლო—სამეურნეო აღწერისა; მაგრამ საყურადღებოა რომ ამ ცნობების თანახმადაც, მაზრები მოსახლეობის სიდიდე-სიმცირის მიხედვით მისდევენ იმავე რიგს, როგორც ეს ნაჩვენებია სასოფლო-სამეურნეო აღწერით.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

თავი მეორე

დასავლეთ საქართველოს მაზრები.

(ყოფილი ქუთაისის გუბერნია და სოხუმის ოლქი).

დასავლეთ საქართველოს ადმინისტრატიული გადამიჯვნის საკითხი ნაკლებ სიძნელეს წარმოადგენს, ვიდრე აღმოსავლეთი საქართველოსი. დასავლეთი საქართველო, ეს კლასიკური ქვეყანა ხეობებისა, თითონ ტოპოგრაფიული პირობების მიხედვით დანაწილებულია ბუნებრივ გეოგრაფიულ პროვინციებად, და არსებული ადმინისტრატიული ერთეულები ცოტა მეტ-ნაკლებობით უდრიან ამ ბუნებრივ გეოგრაფიულ ერთეულებს.

დასავლეთი საქართველო დაყოფილია ამ ჟამად რვა მაზრად. ეს მაზრებია: ქუთაისისა, შორაპნისა, რაჭისა, ლეჩხუმისა, ოზურგეთისა, სენაკისა, ზუგდიდისა და სოხუმისა. ეს მაზრები, — საზღვრების მცირეოდენი შესწორებით იგივეა, რაც ბუნებრივი გეოგრაფიული პროვინციები: ზემო და ქვემო იმერეთი, რაჭა, ლეჩხუმ-სვანეთი, გურია, ზემო და ქვემო ოდიში, აფხაზეთ-სამურზაყანო.

ამ მაზრებიდან არსებითი კამათი შეიძლება გამოიწვიოს მხოლოდ ორი მაზრის, სოხუმის და ლეჩხუმის, გამიჯვნის საკითხმა. სოხუმის მაზრა (ოლქი) ტერიტორიის სივრცით, ხოლო ლეჩხუმის მაზრა განსაკუთრებული გეოგრაფიული პირობებისა გამო განსხვავებას წარმოადგენს დანარჩენ მაზრებთან შედარებით. ამიტომ ამ ორი მაზრის კითხვას ჩვენ ცალკე ვეხებით ქვემოდ. საკითხი დანარჩენი ექვსი მაზრისა: ქუთაისის, შორაპნის, რაჭის, ოზურგეთის, სენაკის და ზუგდიდისა უდავოდ უნდა ჩაითვალოს: ეს მაზრები, გარდა იმისა რომ თვითეული მათგანი ორგანიული გეოგრაფიული მთლიანობით არის შეკრული, ამასთან ერთად წარმოადგენენ ერთნაირ წონასწორობას ტერიტორიისა და მოსახლეობის მხრით, და ამავე დროს ეკონომიურის შეძლეობის მხრითაც უდგებიან საშუალო ნორმას; ამ ექვსი მაზრის ფარგლებში საჭიროა მოხდეს მხოლოდ შესწორება საზღვრებისა იმ ადგილებში, სადაც დარღვეულია გეოგრაფიული მთლიანობა ამ მაზრებისა.

ეს ცვლილებები, რომელიც შეტანილ უნდა იქნეს მოხსენებული ექვსი მაზრის ფარგლებში, შემდეგია: *)

---

*) ამ ექვსი მაზრის საზღვრების გამიჯვნის დროს, ჩვენ აქ არ ვეხებით სამ პატარა კუთხეს, რომლებიც მდებარეობენ ლეჩხუმის საზღვარზე: გორდის, ჭყვიშის და მექვენას რაიონებს. ეს სამი კუთხე წარმოადგენს ერთნაირ გარდამავალ ზონას ლეჩხუმსა და მოსაზღვრე მაზრებს შორის, და მათ კითხვას ლეჩხუმის მაზრის საკითხთან ერთად განვიხილავთ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

1. **ქუთაისის მაზრა**. ქუთაისის მაზრიდან შეუერთდება შორაპნის მაზრას სოფელი სვირი და მისი რაიონი. ეს კუთხე, დაშორებული ქუთაისიდან, ზედვე აკრავს შორაპნის მაზრის ცენტრს ქ. ზესტაფონს, რომლისაკენ მას ბუნებრივი ეკონომიური მიზიდულობა აქვს. ქუთაისის მაზრას მიემატება ოზურგეთის მაზრის ს. ნოღა და ტოლები და სენაკის მაზრის ს. გულეიკარი,

2. **შორაპნის მაზრა.** შორაპნის მაზრას უერთდება ქუთაისის მაზრიდან სვირის რაიონი.

3. **სენაკის მაზრა**. სენაკის მაზრის საზღვარს ზუგდიდის მაზრის მხრივ სრულიად არა-ბუნებრივი მოხაზულობა აქვს. ამ ჟამად ზუგდიდის მაზრაზე მიწერილია მთელი რაიონი, რომელიც ზედვე აკრავს სენაკის მაზრის ცენტრს ქ. ახალსენაკს. ბუნებრივ საზღვრად ზუგდიდისა და სენაკის მაზრებს შორის უნდა ჩაითვალოს ხაზი მდინარე ხობისა მისი შემდინარე მდ. ზანისა, ხოლო ზანას სათავიდან წყალთა-გამყოფი ქედი მდინარეების ხობსა და ტეხურას შორის. საზღვარის ასეთის შესწორებით სენაკის მაზრას შეუერთდება ზუგდიდის მაზრიდან მდინარეების ხობის და ზანას ხაზის მარცხენა ნაპირზე მდებარე რაიონი, ხოლო სენაკის მაზრიდან ზუგდიდისაში გადაირიცხება სოფ. კურზუ *).

4. **ზუგდიდის მაზრა**. ზუგდიდის მაზრის საზღვარი შესწორდება სენაკის მაზრის მხრივ, როგორც ზემო მუხლში არის ნაჩვენები.

5. **რაჭის მაზრის** საზღვრები იმერეთის მაზრების მხრივ უცვლელად რჩება. იმერეთის მხრივ, გორის მაზრიდან, როგორც ეს უკვე გამორკვეული გვქონდა რაჭის მაზრას შეუერთდება სოფლები: წონა, სისპათანი და ერწო, რომლებიც მდებარეობენ ლიხის გადაღმა.

იმ შემთხვევაში, როცა **დვალეთი** საქართველოსთან შემოერთებულ იქმნა, ეს რაიონიც უნდა მიეწეროს რაჭის მაზრას. საქართველოს მაზრებიდან დვალეთი ყველაზე უფრო რაჭას ემხრობა, რომელთანაც იგი შეერთებულია მამისონის უღელტეხილით და სამხედრო-ოსეთის მაგისტრალური გზით. მანძილის სიახლოვითაც იგი ყველაზე უფრო უდგება რაჭის მაზრის ცენტრს, ქალაქ ონს.

6. **ოზურგეთის მაზრა**—რჩება უცვლელად, საზღვრების არსებული შესწორებით სოფელ კულეკრის რაიონთან. უნდა აღვნიშნოთ, საჯავახოს რაიონი, რომელიც ამ ჟამად ქუთაისის მაზრაზეა მიწერილი, გეოგრაფიულად გურიის ნაწილს შეადგენს; ეს კუთხე მანძილითაც უფრო ეახლოვება ოზურგეთს, მაგრამ ვინაიდან ქუთაისთან იგი შეერთებულია პირდაპირი სარკინისგზო მიმოსვლით ამიტომ მისი გადარიცხვა ოზურ-

---

*) სოფლები, რომლებიც მდებარეობენ მდინარეების ხობის და ზანას ორსავე ნაპირზე, ზუგდიდის მაზრის ფარგლებში დარჩება.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გეთის მაზრაში, ვიდრე ოზურგეთის რკინისგზა გაყვანილი არ არის, უდროოდ უნდა ჩაითვალოს.

საზღვრების იმ ცვლილების შემდეგ, რომელიც ჩვენ შევიტანეთ დასავლეთ საქართველოს ექვს მაზრაში, ტერიტორია და მოსახლეობა ამ ერთეულებისა შემდეგს სახეს ღებულობს:

ახალი ერთეულები*):	ტერიტორია კვადრატ. კილომეტრებით	მოსახლეობა 1919 წ. სასოფლო-სამეურნ. აღწერით	მოსახლეობა 1914 წ. ადმინისტრაციის სტატისტიკით	რიგი მაზრ. ტერიტორიის სივრცის მიხედვით	რიგი მაზრ. მოსახლეობ. რაოდენ. მიხედვით
1. ქუთაისის მაზრა	3.392	259.446	(257.949)	1 (2)	1
2. შორაპნის მაზრა	3.198	187.167	(192.550)	2 (3)	2
3. სენაკის მაზრა.	2.380	144.282	(153.850)	4	3
4. ზუგდიდის მაზრა.	2.329	115.700	(115.554)	5	4
5. ოზურგეთის მაზრა	2.214	114.892	(109.045)	6	5
6. რაჭის მაზრა.	—	—	—	—	—
ლეჩხუმის მიუთვლელად. .	2.981	85.584	(89.629)	3	6
ლეჩხუმის მითვლით . . .	3.581	92.584	(96.629)	1	6

შედარება ამ მაზრებისა აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრებთან, გვარწმუნებს, რომ ასეთი საადმინისტრაციო ერთეულების მიღება დასავლეთ საქართველოსთვის სრულიად ბუნებრივი იქნება.

მაგრამ სანამ ამ მაზრებს შევუდარებდეთ აღმოსავლეთ საქართველოს ერთეულებს, ავიღოთ ჯერ ეს მაზრები ერთმანეთთან შედარებით.

წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩვენ ვხედავთ რომ ეს მაზრები ტერიტორიის სივრცის მიხედვით წარმოადგენენ ერთნაირ თანაბრობას.

რაც შეეხება მოსახლეობას, ამ მხრივ, შედარებით სამაზრო ერთეულისათვის მიღებულ საშუალო ნორმასთან (140.000—150.000 სული მცხოვრები), განსხვავებას წარმოადგენენ ქუთაისის და რაჭის მაზრები. მაგრამ მხოლოთ ამ გარემოების გამო გადაჯგუფება მაზრებისა და ახალი ერთეულების შექმნა, რა მოსაზრებაც წარმოდგენილი იყო, ყოვლად მიუღებელი იქნებოდა. გავეცნოთ ამ მაზრებს.

ქუთაისის მაზრა. ქუთაისის მაზრაში მცხოვრებთა რაოდენობას სწევს ქ. ქუთაისი. თითონ მაზრის მოსახლეობა თითქმის თანაბარია დანარჩენი

*) ამ ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების სახელწოდება, მიღებული ტერმინოლოგიის თანახმად, იქნება: 1. ქუთაისის ოლქი; 2. ზესტაფონის ოლქი; 3. სენაკის ოლქი; 4. ზუგდიდის ოლქი; 5. ოზურგეთის ოლქი; 6. ონის ოლქი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მაზრების მთელ რიგთან, როგორიცაა მაზრები: გორისა და შორაპნისა, ბორჩალოსი და სოხუმისა, ამიტომაც მაზრის მართვა გამგეობისათვის მოსახლეობის რაოდენობა არავითარ სირთულეს არ წარმოადგენს, მით უფრო, რომ მაზრის ტერიტორია შედარებით პატარაა.

დამოუკიდებლად ამისგან გაყოფა ქუთაისის მაზრისა ორ მაზრად, ქუთაისისა და სამტრედიისა, რის პროექტი წარმოდგენილი იყო ადგილებიდან, შეუწყნარებელი იქნებოდა როგორც გეოგრაფიული პირობების მიხედვით, ისე ამ მაზრების ეკონომიური მდგომარეობისა გამო. ჯერ ერთი, სამტრედიის მაზრის შესადგენად უნდა ჩამოგვეჭრა ტერიტორიები სენაკისა და ოზურგეთის მაზრებისათვის, რაც ძალზე შეასუსტებდა ამ მაზრების ეკონომიურ შემძლეობას. მეორედ, ქუთაისიდან უნდა ჩამოგვეშორებინა ხონის რაიონი, რომელსაც მჭიდრო ეკონომიური კავშირი აქვს ქუთაისთან, რაც ხონი-ქუთაისის რკინის-გზის დამთავრების შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდება. მაგრამ თუნდაც მოგვეხდინა ყველა ეს ხელოვნური ცვლილებები, სამტრედიის ახალ მაზრის სახით ჩვენ მივიღებდით ტერიტორიას სივრცით მხოლოდ 1.500 კვადრატ კილომეტრს.

რასაკვირველია ასეთი მცირე მაზრის არსებობას არავითარი გამართლება არ ექნებოდა. შედეგი იქნებოდა მხოლოდ ის, რომ ნაცვლად ერთი ქუთაისის მაზრისა, რომელიც ეკონომიურად შემძლე მხარეს წარმოადგენს, ჩვენ მივიღებთ ორ სუსტ მაზრას, რომელსაც ადგილობრივი მმართველობის მოსაწყობად დასჭირდება მუდმივი დახმარება ცენტრალური მმართველობისა.

რაჭის მაზრა. რაჭის მაზრა, რომელიც, შეიძლება ითქვას, წარმოადგენს ერთს მთლიანს და განუკვეთელს გეოგრაფიულ ატომს, იმგვარად არის შეკრული ბუნებრივ ტოპოგრაფიული მთლიანობით, რომ მისი სხვანაირად მოწყობა შეუძლებელი არის. ერთად-ერთი მაზრა რომელსაც იგი უფრო ეხრობა გეოგრაფიულად, არის ლეჩხუმი, მაგრამ გაერთიანება ამ ორი მაზრისა შეუძლებელია, რადგან ეს აუტანელ პირობებში ჩააყენებდა ლეჩხუმის მაზრის მთეულეთის ნაწილებს (სვანეთის კანტონებს). ამაში ჩვენ დავრწმუნდებით ლეჩხუმის მაზრის პირობების გაცნობის დროს, აქ კი ყურადღებას მივაქცევთ მხოლოდ ერთ მომენტს, ცენტრის საკითხს. იმ შემთხვევაში, თუნდაც რომ მოსახერხებელი ყოფილიყო რაჭის და ლეჩხუმ-სვანეთის გაერთიანება, ყოველ შემთხვევაში ცენტრი მაზრისა უნდა გადმოგვეტანა გაცილებით უფრო დასავლეთით სოფელ ჭრებალოში, რომ იგი ცოტათი მაინც უფრო დასამხარი ყოფილიყო ლეჩხუმ-სვანეთისათვის. ამით ჩვენ, ჯერ ერთი, უხერხულ მდგომარეობაში ჩავაყენებდით ზემო-რაჭას; მაგრამ დამოუკიდებლად ამისგან ცენტრის განოცვლა, და მისი მთებიდან ზა-

რის კარებში ჩამოტანა მიუღებელი იქნებოდა პოლიტიკურის მოსაზრებებითაც. ქ. ონი ერთად-ერთი ადმინისტრატიული ცენტრია საქართველოსი მთეულეთში, და ამასთან იგი მდებარეობს დასავლეთ საქართველოს კარებთან, სწორედ იმ რაიონში, სადაც ქართველი ელემენტი თანდათან სუსტდება და ბარისკენ იხევს. ამიტომ ადმინისტრატიული ცენტრის არსებობა ქ. ონში, რაც ამ პუნქტის განვითარებას და კულტურულად დაწინაურებას ხელს შეუწყობს,—მიუცილებელი საჭიროებაა.

ყველა ამასთან, რაჭის მაზრაში, მთეულეთის მაზრების პირობაზე არც ისე ძალზე მცირე მოსახლეობა არის; ეკონომიურადაც იგი ნაკლებ ჩამორჩენილია ვიდრე მთეულეთის დანარჩენი მაზრები (ლეჩხუმი და ანანური).

ჩვენ ამით ვამთავრებთ დასავლეთ საქართველოს მოხსენებული ექვსი მაზრის საკითხის განხილვას. შესწავლა ადგილობრივი პირობებისა, როგორც გეოგრაფიულის ისე ეკონომიურის ჩვენ გვარწმუნებს, რომ მოხსენებული ექვსი მაზრა უნდა დარჩეს იმ ფარგლებში, რომელიც ზემოდ იყო შემოხაზული.

ჩვენ დაგვრჩენია, ერთნაირი კორექტურის გასაწევად, შევადაროთ დასავლეთ საქართველოს მაზრების ტერიტორია და მოსახლეობა აღმოსავლეთ საქართველოსას. ამ შედარებიდან ჩვენ ვხედავთ, რომ დასავლეთ საქართველოს მოხსენებული ექვსი მაზრა ტერიტორიულად ბევრად ნაკლებია აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრებზე; მაგრამ სამაგიეროდ ეს მაზრები დასახლებულია გაცილებით მჭიდროთ, ასე რომ მოსახლეობის რაოდენობის მხრით იგი სავსებით უდგება და კიდეც სჭარბობს იმ ნორმას, რომელსაც წარმოადგენს აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრები (აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრაზე მოდის საშუალოდ 140.000 სული, დასავლეთ საქართველოზე 150.000). ამ მხრივ საქართველოს ორსავე ნაწილის მაზრებს შორის ერთნაირი წონასწორობა არის.

ასეთივე თანაბრობაა დაცული ეკონომიური შეძლების მხრითაც, რამდენაც რასაკვირველია ამის ნებას გვაძლევს ბუნებრივი ტოპოგრაფიული პირობები. ეს მაზრები ამ მხრივაც უდგებიან ცოტა მეტ-ნაკლებობით საშუალო ნორმას.

დასასრულ ყველაზე მტკიცე საბუთი დასავლეთ საქართველოს წარმოდგენილი საადმინისტრაციო დანაწილებისათვის ის არის, რომ თვითეული მაზრა შეკრულია ბუნებრივი გეოგრაფიული და სამეურნეო მთლიანობით.

გადავდივართ ლეჩხუმის და სოხუმის მაზრების საკითხების განხილვაზე.

7. ლეჩხუმის მაზრა.

ლეჩხუმის მაზრაში შედის ამ ჟამად სამი სხვა და სხვა გეოგრაფიული რაიონები. ზემო-სვანეთი, ქვემო-სვანეთი და ლეჩხუმი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

აქედან, ქვემო-სვანეთი, რომელსაც უჭირავს მდინარე ცხენისწყალის სათავეები, ცხენის წყალის-ხეობით პირდაპირ გამოდის ლეჩხუმზე. ამიტომაც ერთ ერთეულად არსებობა მაზრის ამ ორი რაიონისა, ლეჩხუმისა და ქვემო-სვანეთისა, სრულიად ბუნებრივია.

მაგრამ ეს არ ითქმის ზემო-სვანეთზე. ზემო-სვანეთი მდებარეობს ინგურის ხეობაში და იგი მოწყვეტილია ქვემო-სვანეთსა და ლეჩხუმს მაღალი ქედით (ენგურ-ცხენის წყალის წყალთგამყოფი მთების სისტემით), რომელიც ზამთრობით იკეტება და ართულებს ურთიერთობას მაზრის ამ ორ ნაწლს შორის.

ასეთ პირობებში შეიძლებოდა გვეფიქრნა მაზრის ორად გაყოფაზე, და მისი ცალკე ნაწილები შეგვეერთებინა მეზობელ მაზრებთან, მით უფრო, რომ ეს მაზრა სუსტი ერთეულია ეკონომიურად, და ამასთან სხვა მაზრებთან შედარებით მეტად მცირე მოსახლეობას შეიცავს (57.113 სულს 1917 წლ. სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით).

თუ კი ჩვენ მივიღებდით მაზრის ორად გაყოფის საჭიროებას, მაზრა გეოგრაფიული პირობების მიხედვით შეიძლებოდა მოწყობილიყო მხოლოდ შემდეგნაირად: 1) ქვემო-სვანეთი და ლეჩხუმი, რომელიც რიონის მხრით უდგება რაჭას, შეუერთდებოდა რაჭის მაზრას; 2) ზემო-სვანეთი, რომელიც ინგურის ხეობით ეკვრის ზუგდიდის მაზრას. გაერთიანდებოდა ზუგდიდის მაზრასთან.

მაგრამ ადგილობრივი პირობების ახლო გაცნობა გვარწმუნებს, რომ ასეთი გადამიჯვნის მოხდენა შეუძლებელია.

1. ლეჩხუმისათვის, და განსაკუთრებით ქვემო-სვანეთისათვის ქ. ონი როგორც ადმინისტრატიული ცენტრი დიდად უხერხული იქნებოდა როგორც მანძილის სიშორით, ისე უგზოობისა გამო; ხოლო მეორე მხრით, ცენტრის გამოცვლა რაჭის მაზრისათვის და მისი ონიდან სხვა ადგილას გადატანა, როგორც ეს ზემოდ გვქონდა გამორკვეული, უსათუოდ მიუღებელია ყველა პირობების მიხედვით.

2. მაგრამ გაცილებით მეტად მოუხერხებელი იქნებოდა ასეთი გადამიჯვნის მოხდენა ზემო-სვანეთისათვის. მართალია ზემო-სვანეთი ენგურის ხეობით ეკვრის ზუგდიდის მაზრას, მაგრამ ეს ხეობა ზუგდიდისა და ზემო-სვანეთის შორის სრულიად უშენს და უვალ ადგილს წარმოადგენს. ზემო-სვანეთის უკანასკნელი თემიდან-ჩუბუხევიდან, ვიდრე ზუგდიდის მაზრის უახლოეს დასახლებულ კუთხემდე-ჯვარის რაიონამდე, ინგურის ხეობაში თითქმის 60 ვერსის მანძილზე მოსახლეობა სრულებით არ არის, ამავე დროს ენგურის ხეობა ამ ადგილებში დასერილია მთა-გორებით, არც გზებია აქ ამ ჟამად, უფრო სწორეთ სრული უგზობაა.

ამ პირობებით აიხსნება რომ ზემო-სვანეთს ზუგდიდთან გაცილებით ნაკლები ურთიერთობა აქვს ვიდრე ლეჩხუმთან. აღებ-მიცემას

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ზემო-სვანეთი ლეჩხუმთან აწარმოებს, საიდანაც იგი ზაფხულის განმავლობაში ღებულობს საჭირო საქონელს.

3. დასასრულ ზემო-სვანეთის ჩამოშორება ლეჩხუმიდან მიუღებელია იმ მხრივაც, რომ ასეთ შემთხვევაში სვანეთის ნაწილები ზემო და ქვემო სვანეთი ორი სხვა და სხვა მაზრის ფარგლებში მოიქცეოდა. სვანეთის ორივე ნაწილს კი აერთებს ცხოვრების თავისებური პირობები, თავისებური არქაიული საზოგადოებრივი წყობილება და ზნე-ჩვეულებები. ამავე დროს თავისი კულტურული მდგომარეობით სვანეთი განსხვავებას წარმოადგენს მეზობელ მაზრებთან შედარებით.

გათვალისწინება ყველა ამ პირობებისა, რომელზედაც ზემოდ მიუთითეთ გვარწმუნებს, რომ მაზრის ორად გაყოფის პროექტი, მიუღებელია. ლეჩხუმის მაზრა უნდა დარჩეს ცალკე საადმინისტრაციო ერთეულად.

ჩვენ დაგვრჩა შევეხოთ ამ მაზრის საზღვრების შესწორების საკითხსა.

ლეჩხუმის მაზრაში შედის ამ ჟამად ორი პატარა კუთხე: ჭყვიშის და მექვენას რაიონები; ეს ორი კუთხე წარმოადგენს ერთნაირ გარდამავალ ზონას ლეჩხუმის მაზრასა და რაჭა-ქუთაისის მაზრებს შორის და თანაბრად ეხლოვება როგორც ლეჩხუმს, ისე ამ მაზრებს. ლეჩხუმის მაზრის ცალკე მაზრად დატოვება თავისთავად სწყვეტს ამ კუთხეების საკითხს. რაკი ლეჩხუმის მაზრა ცალკე ერთეულად რჩება, შეუძლებელია მისგან ჩამოშორება ამ კუთხეებისა, რადგან ეს ძალზე დასცემდა ამ ეკონომიურად ისედაც სუსტი მაზრის შემძლეობას.

მესამე რაიონი, რომელიც ასეთსავე გარდამავალ ზონას წარმოადგენს ლეჩხუმის სანაპიროზე, არის გორდის რაიონი (კინჩხის სოფლის საზოგადოება ბომბუას-ხიდის ზემოდ), რომელიც ამ ჟამად სენაკის მაზრაზეა მიწერილი. გორდის რაიონი—გეოგრაფიულად და ეთნოგრაფიულადაც ლეჩხუმის ნაწილია. მანძილითაც იგი ბევრად უფრო ახლოა ცაგერთან, და მდებარეობს იმავე, ცხენისწყალის ხეობაში. ამ პირობების მიხედვით შეერთება გორდის რაიონისა ლეჩხუმის მაზრასთან ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს *).

*) ერთად-ერთ დაბრკოლებად ასეთი გადამიჯნვისათვის უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ თუმცა გორდის რაიონი ცხენისწყალის ხეობით პირდაპირ გამოდის ცაგერზე, მაგრამ სამიმოსვლო გზები აქაც ისევე დაუმუშავებელია, როგორც საზოგადოდ მთელ ლეჩხუმის მაზრაში. ყოველ შემთხვევაში გორდის რაიონს ლეჩხუმის სხვა სანაპიროებთან შედარებით ის უპირატესობა აქვს ამ მხრივ, რომ იგი იმავე ცხენისწყალის ხეობაში მდებარეობს, და არავითარი ბუნებრივი ზღუდეები არ გაჰყოფს მას ცაგერიდან, როგორც მაგ. ენგურის ხეობას, და ამიტომ გზების გაყვანა აქ არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ხოლო სამიმოსვლო გზების გაუმჯობესება ცხენისწყალის ხეობაში ცაგერიდან ბომბუას-ხიდამდე პირველი რიგის საკითხია ლეჩხუმის მაზრის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლეჩხუმის მაზრა ძველს საზღვრებში შეიცავდა ტერიტორიას 4.962 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 57.113 სულს. გორდის რაიონის მიმატებით იგი შეიცავს ტერიტორიას დაახლოვებით 5.162 კვადრატ კილომეტრს, ხოლო მოსახლეობას 62.978 სულს (1917 წ. სასოფლო სამეურნეო აღწერით; ადმინისტრაციის 1914 წლის სტატისტიკით 65.568).

როგორც ვხედავთ, ტერიტორიის სივრცითა და მოსახლეობის რაოდენობით ლეჩხუმის მაზრა უახლოვდება მთის მეორე მხარეს, ანანურის (ყოფილი დუშეთ-თიანეთის) მაზრას. ხოლო ორივე ეს მაზრები, შედარებით საქართველოს დანარჩენ მაზრებთან წარმოადგენენ ერთნაირ გამონაკლისს მოსახლეობის სიმცირის მიხედვით, რაც ბუნებრივია, რადგან ორსავე მაზრას ყველაზე უფრო ველური მთიანი ადგილი უჭირავს საქართველოს ტერიტორიაზე. *)

8. სოხუმის ოლქი (გაგრის რაიონით).

სოხუმის ოლქი, მას შემდეგ რაც აფხაზეთის კომისარიატი არსებობს, ფაქტიურად გაყოფილია ოთხ მაზრად, რომლებიც უდრიან ძველ საპოლიციო უბნებს. ტერიტორია და მოსახლეობა ამ „მაზრებისა“ შემდეგია:

	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრ.	მოსახლეობა 1917 წ. აღწერით.
1. სამურზაყანოს მაზ. . .	1.320	41.952
2 კოდორის მაზრა . .	1.024	27.498
3. სოხუმის მაზრა (გარდა ქ. სოხუმისა)	3.839	38.129
4. გუდაუთის მაზრა. . . .	2.424	33.636

როგორცა ვხედავთ, ასეთი სამაზრო დანაწილება არსებითად განსხვავდება იმ ნორმისაგან, რომელიც მიღებულია რესპუბლიკაში უმა-

---

მეურნეობისათვის, რადგან ეს გაადვილებს ლეჩხუმის მაზრის ურთიერთობას ხონის რაიონთან, და საზოგადოდ ქვემო იმერეთ—ოდიშის ბართან.

ამიტომაც თუ ამ თავითვე არა, ახლო მომავალში მაინც, გზების გაუმჯობესების შემდეგ, გაერთიანება გორდის რაიონისა ლეჩხუმთან სრულიად ბუნებრივი იქნება. მეორე მხრით შეერთება გორდისა ლეჩხუმთან გააძლიერებს ამ სუსტი მაზრის ეკონომიურ შემძლეობას.

*) სახელწოდება ამ ერთეულისა, მიღებული ტერმინოლოგიის თანახმად, იქნება „ცაგერის ოლქი“.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ოლქისა ადმინისტრატიული და საერობო ერთეულისათვის. განმარტებაც მეტია, რომ ასეთი მინიატიურული მაზრების არსებობას არავითარი გამართლება არა აქვს, არც ეკონომიური პირობების მიხედვით, და არც სხვა რაიმე მოსაზრებათა გამო.

იმ შემთხვევაში თუ კი საზოგადოდ საჭიროდ იქნებოდა მიჩნეული სოხუმის ოლქის დანაწილება რამდენიმე მაზრად, იგი ბუნებრივი პირობების მიხედვით შეიძლებოდა გაყოფილიყო მხოლოდ ორ სამაზრო ერთეულად:

1) **სოხუმისა**, რომელშიაც შევიდოდა გუმისთის, გუდაუთის და გაგრის უბნები; ცენტრი მოთავსდებოდა ქ. სოხუმში.

2) **ოჩემჩირისა**, რომელშიაც შევიდოდა უბნები სამურზაყანოსი და კოდორისა; ცენტრი მოთავსდებოდა ქ. ოჩემჩირეში,—რომელსაც ორივე უბნის ცენტრალური ადგილი უჭირავს. ტერიტორია და მოსახლეობა ამ მაზრებისა შემდეგი იქნებოდა:

	სივრცე კვადრატი კილომეტრებით	მოსახლეობა 1917 წ. აღწერით
1) ოჩემჩირის მაზრა . .	2.334	69.450
2) სოხუმის მაზრა (გარდა ქ. სოხუმ სა). .	6.263	71.765

აქედან ჩვენ ვხედავთ: სოხუმის ოლქის ორ მაზრად გაყოფის დროსაც,-ეს ახალი მაზრები მაინც მეტად პატარა ერთეულებს წარმოადგენენ და ვერ აღწევენ საშუალო ნორმას; ოჩემჩირის მაზრა ტერიტორიის სივრცით, ხოლო ორივე მაზრა მოსახლეობის რაოდენობით ჩამორჩება თითქმის ყველა მაზრებს, ამ მხრით ეს ორი მაზრა უახლოვდება მხოლოდ ისეთ ერთეულებს, როგორიცაა მაზრები ცაგერისა და ანანურისა,—რომლებიც ჩვენ დავტოვეთ მხოლოდ როგორც აუცილებელი გამონაკლისი, მათი განსაკუთრებული გეოგრაფიული პირობების გამო.

სოხუმის ოლქში-კი ასეთი განსაკუთრებული პირობები არ არსებობს. პირიქით ოლქის ახლო გაცნობა ჩვენ დაგვარწმუნებს, რომ ამ მაზრის ორად დანაწილებას არავითარი გამართლება არა აქვს, თუ კი მხედველობაში მივიღებთ შემდეგს პირობებს:

1) **ტერიტორია.** ტერიტორია სოხუმის ოლქისა, გაგრის რაიონის მითვლით, უდრის 8.607 კვადრატ კილომეტრს. ამნაირად სოხუმის ოლქი ტერიტორიის სივრცით მეტია ვიდრე სხვა მაზრები,—მაგრამ ამ მხრით იგი ბევრად არ განსხვავდება მაზრების მთელი რიგისაგან, როგორიც არის მაზრები: ტაო-არტაანისა (8.188 კვადრ. კილომეტრი),

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სიღნაღისა (7.291 კვ. კილ.), ბათომისა (7.118) გორისა, ბორჩალოსი, ტფილისისა და სხვების. ამასთან ერთად მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ სოხუმის მაზრის **ტერიტორია სანახევროდ დაუსახლებელ ადგილებს წარმოადგენს**. მთელი წებელდა და ბზიფის ხეობა თითქმის ერთიანად უშენი ადგილებია. მოსახლეობა არის მხოლოდ ზღვის სანაპირო სექტორზე, რაც შეადგენს ქ. სოხუმის ბუნებრივ ჰინტერლანდს; ხოლო ეს დასახლებული სექტორი, ქ. სოხუმის ბუნებრივი ოლქი, **ტერიტორიის სივრცით გაცილებით ნაკლებია**, ვიდრე საქართველოს დანარჩენი მაზრების უმრავლესობა.

2) **მოსახლეობა**. სოხუმის ოლქში, გაგრის რაიონის მითვლით, მოსახლეობა ითვლება (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო სტატისტიკით) 177.839 სული. ამნაირად სოხუმის მხარეში მოსახლეობა ნაკლებია ვიდრე მაზრებში: ქუთაისის და შორაპნისა, გორისა, ბორჩალოსი, ახალციხისა (ახალციხე-ახალქალაქისა). ამასთან მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისიც,—რომ სოხუმის ოლქის მოსახლეობას—სწევს ქ. სოხუმი. სოხუმის მიუთვლელად თითონ ოლქის მოსახლეობა არის 141.215 სული (1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო სტატისტიკით; ხოლო ადმინისტრაციის სტატისტიკით კიდევ ნაკლები: 117.235 სული).

ამნაირად მოსახლეობის მიხედვითაც სოხუმის მაზრის რამდენიმე მაზრად დანაწილებას არავითარი გამართლება არა აქვს.

3) **ადმინისტრატიული ცენტრი**. სოხუმის მხარის მთლიანობა შეკრულია ოლქის ბუნებრივი ცენტრით, ქ. სოხუმით. ქ. სოხუმი მდებარეობს ამ მხარის სწორედ საშუალო ადგილზე, არც ერთი კუთხე ოლქისა არ არის მოწყვეტილი ცენტრს მთებით ან ხეობებით. ამასთან სოხუმის მხარის თვითეულ კუთხეს გაცილებით მეტი ეკონომიური მიზიდულობა აქვს ქ. სოხუმთან, ვიდრე იმ პატარა დაბებთან, რომელიც განზრახულია ამ მინიატიურული მაზრების ცენტრებად.

4) ოლქის ერთ სამაზრო ერთეულად დატოვების დროს თვითეული ეთნოგრაფიული ჯგუფი მიიღებს მონაწილეობას ადგილობრივ მმართველობაში თანაბრად იმ ნამდვილი ძალთა-განწყობილებისა, რომელიც აქ არსებობს. მოსახლეობის შემადგენლობა მთელს სოხუმის მხარეში (ე. ი. სოხუმის ოლქში გაგრის რაიონის მითვლით) შემდეგია:

ქართველები (გარდა აფხაზებისა)	74.846 (42,1%)
აფხაზები	38.121 (21,4%)
რუსები	20.893 (11,7%)
ბერძნები	20.673 (11,7%)
სომხები	18.219 (10,2%)
სხვები	5.087 (2,9%)

აქედან, ჩვენ ვხედავთ რომ სოხუმის მხარის ერთ სამაზრო ერთეულად დატოვება ერთგვარ წონასწორობას დაამყარებს პოლიტიკურად: გარდა იმისა, რომ თვითეული ჯგუფი ამ ინტერნაციონალური მაზრისა მიიღებს მონაწილეობას ადგილობრივ მმართველობის საქმეებში თანაბრად მისი რაოდენობისა, ამავე დროს არც ერთი ჯგუფი არ წარმოადგენს აქ მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას, რომ მან შესძლოს თავისი სურვილი ძალად მოახვიოს თავზე სხვა ეთნოგრაფიულ ერთეულებს.

ყველა ამ პირობების მხედველობაში მიღების შემდეგ არ შეგვიძლია არ დავასკვნათ, რომ სოხუმის ოლქი (გაგრის რაიონით) უნდა დარჩეს ერთ საადმინისტრაციო—საერობო ერთეულად.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თავი მესამე.

ბათომის მხარე და შემოუერთებელი ტერიტორიები *).

1. ბათომის მხარე.

ბათომის მხარის შესახებ შეიძლება წარმოდგენილ იქმნეს ორი პროექტი:

ა) იგი იყოფა ორ მაზრად—ბათომისა და ართვინისა.—ასეთ შემთხვევაში უნდა მოხდეს საზღვრების შესწორება ამ მაზრების სანაპირო რაიონებში. სახელდობრ, ეხლანდელი ბათომის ოლქიდან შეუერთდება ართვინისას ორი ხეობა: დევის-წყალისა და ჩხალისა. დევის წყალის ხეობა ზედვე აკრავს ქ. ართვინს, ხოლო ჩხალის ხეობა ეკონომიურად შეკავშირებულია ართვინის მაზრის სანაპირო რაიონთან, მურღულის ხეობასთან.

ტერიტორია და მოსახლეობა ამ მაზრებისა შემდეგი იქნება:

— ბათომისა—ტერიტორია 3.379 კვადრატი კილომეტრი, ხოლო მოსახლეობა 90.202 სული: ართვინისა—3.739 კვადრატი კილომეტრი, მოსახლეობა 74.435 სული.

ბ) მეორე ვარიანტი: ბათომის მხარე რჩება ერთ სამაზრო ერთეულად, რომელშიაც შევა ორივე ოლქი ბათომის მხარისა (ბათომისა და ართვინისა). ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ ამ მეორე პროექტს, შემდეგ მოსაზრებათა გამო:

ჯერ ერთი ტოპოგრაფიული პირობები ბათომის მხარისა არ წარმოადგენს არავითარ განსაკუთრებულ პირობებს, რომ საჭირო იყვეს ასეთი ძალზე პატარა მაზრის შექმნა, როგორიცაა ართვინის მაზრა (ართვინის ოლქში ძველს საზღვრებში—ითვლებოდა მოსახლეობა 68.435 სული; საზღვრების ზემოდ-ნაჩვენები შესწორებით ითვლება 74.435 სული). პირიქით, ბათომის მხარე შეკრულია ბუნებრივი გეოგრაფიული მთლიანობით; ბათომის მხარის ყველა ხეობები რადიუსებით მსგავსად მიემართებიან ქ. ბათომისაკენ, და მაგალითად საკუთრივ ართვინის რაიონი (მთავარი კუთხე ართვინის ოლქისა), არა ნაკლებ ემხრობა ბათომს, ვიდრე თვითონ ბათომის ოლქის რაიონები, მაგ. ზემო-აჭარა.—ამასთან ართვი-

---

*) ეს მოხსენება უკვე დამუშავებული იყო, როცა ბათომის მხარე შემოერთებულ იქნა საქართველოსთან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნის ოლქი მჭიდრო ეკონომიური კავშირით არის გადაბმული ქ. ბათომთან, და ამ ნიადაგზე ართვინის ოლქის მოსახლეობას უფრო ხშირი ურთიერთობა აქვს მთელი მხარის ამ ბუნებრივ ცენტრთან ქ. ბათომთან, ვიდრე ართვინთან. ამ მხრით ეს უკანასკნელი დაბა ვერასოდეს ვერ გაუწევს ართვინის ოლქის მოსახლეობას ბათომის მაგიერობას, როგორც ეკონომიური და ადმინისტრატიული ცენტრი.—

დასასრულ გაერთიანება ბათომის მხარისა ერთ ადმინისტრატიულ ერთეულად მისაღებია კულტურულის მოსაზრებით.—

ბათომის მხარის გაერთიანებით—ერთ მაზრად, ჩვენ მივიღებთ ნორმალურ სამაზრო ერთეულს: ტერიტორია და მოსახლეობა ამ მაზრისა შემდეგი იქნება: ტერიტორია—7.118 კვადრატი კილომეტრი, მოსახლეობა 164.637 სული. ამნაირად ტერიტორიის სივრცით ეს მაზრა ნაკლებია ვიდრე მაზრები სოხუმისა, არტაანისა და სიღნაღისა, ხოლო თითქმის თანაბარია მაზრების მთელ რიგთან, როგორიცაა: გორისა, ბორჩალოსი, ტფილისისა, ანანურისა, ახალციხისა; მოსახლეობის რაოდენობით მას უჭირავს მეშვიდე ადგილი. (ქუთაისის, გორის, შორაპნის, ბორჩალოს, სოხუმის და ახალციხის შემდეგ *).

2) არტაანის და ოლთისის ოლქები.

არტაანის და ოლთისის ოლქებიდან შესდგება ერთი ადმინისტრატიული ერთეული, ცენტრით ქ. არტაანში.

ოლთისის ოლქის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, ეს ოლქი რუსეთის მფლობელობის დროსაც ძალზე მცირე ერთეულს წარმოადგენდა; აქ ითვლებოდა მოსახლეობა 37.250 სული. ამნაირად ამ ოლქის არსებობა წარსულშიაც ხელოვნური იყო; მით უფრო მის ცალკე ერთეულად დატოვებას არავითარი გამართლება არა აქვს ამ ჟამად, რადგან აქ მოსახლეობა თითქმის მოისპო. ოსმალეთთან ომის დროს ეს რაიონი როგორც ცნობილია ომის ასპარეზად გადაიქცა, და რუსეთის ჯარმა აქაურობა ისე გაანადგურა, რომ ზოგ კუთხეში მოსახლეობა ალარცკი შერჩენილა. ამის შემდეგ დაწყებულმა მუდმივმა ანარქიამ კიდევ უფრო შეამცირა მოსახლეობის რიცხვი.—ასეთ პირობებში რასაკვირველია მიუცილებელია გაერთიანება ოლთისის ოლქისა არტაანის ოლქთან, მით უფრო—რომ ოლთისის რაიონს ეკონომიურად, (და ეთნოგრაფიულადაც) მჭიდრო კავშირი აქვს არტაანთან.

ტერიტორია და მოსახლეობა ამ ახალი ერთეულისა შემდეგი იქნება: ტერიტორია—8.188 კვადრატი კილომეტრი, მოსახლეობა 101.757

*) სახელწოდება ბათომის მხარისა, მიღებული ტემინოლოგიის თანახმად, იქნება: „ბათომის ოლქი“.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სული. ამნაირად ეს ერთეული უახლოვდება საქართველოს დანარჩენ მაზრებს, და კერძოდ სამუსულმანო საქართველოს სამაზრო ერთეულებს: ბათომს და ახალციხეს *).

3) ზაქათალის ოლქი.

საქართველოს ოლქიდან შესდგება ცალკე სამაზრო ერთეული (ზაქათალისა), გარდა პატარა სექტორის — „წინამინდორისა“, რომელიც შეუერთდება სიღნაღის მაზრას (იხ., ზევით).

ტერიტორიით და მოსახლეობით ზაქათალის მაზრა შედარებით პატარა ერთეულს წარმოადგენს. (ტერიტორია 4.000 კილომეტრამდე: მოსახლეობა—ადმინისტაციის ცნობებით ნაჩვენებია 80.000-მდე სული, მაგრამ ნამდვილად აქ მოსახლეობა გაცილებით მეტი უნდა იყოს: ამ ოცდასამი წლის წინად, 1897 წლის საყოველთაო აღწერის დროს, აქ ითვლებოდა 84.224 სული; ხოლო ამ 23 წლის განმავლობაში რომ ვივარაუდოთ მინამალური მომატება, სულ ცოტა 20% მოსახლეობა აქ 100.000 სულს მაინც უნდა სჭარბობდეს).

ყოველ შემთხვევაში ზაქათალის ოლქის სხვანაირად მოწყობა შეუძლებელია მისი განცალკევებული გეოგრაფიული მდებარეობისა გამო.— ამასთან მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც რომ ზაქათალის მაზრა ეკონომიურად შემძლე ერთეულს წარმოადგენს და მიუხედავად შედარებითი სიპატარავისა, თავისუფლად შესძლებს საერობო მეურნეობის გაძღოლას. **)

---

*) სახელწოდება ამ ერთეულისა, მიღებული ტერმინოლოგიის თანახმად, იქნება: „არტაანის ოლქი“.

**) სახელწოდება ამ ერთეულისა, მიღებული ტერმინოლოგიის თანახმად, იქნება: „ზაქათალის ოლქი“.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თავი მეოთხე.

შედარებითი ნუსხა

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ტერიტორიისა და მოსახლეობისა.

ჩვენ დავამთავრეთ საქართველოს ადმინისტრატიულ ერთეულებად დანაწილების საკითხის განხილვა. საჭიროდ მიგვაჩნია, საზოგადო სურათის დასახატავად, მოვიყვანოთ შედარებითი ნუსხა ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ტერიტორიისა და მოსახლეობისა:

	ტერიტორია კვადრატი კილომეტრით	მოსახლეობა	რიგი ტერიტორიის მიხედვით (სხვა მაზრებთან შედარებით)	რიგი მოსახლეობის მიხედვით (სხვა მაზრებთან შედარებით)
a) ნორმალური სამაზრო ერთეულები ტერიტორიის სივრცისა და მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით:				
1. სოხუმისა	8.606	177.829	1	5
2. არტაანისა.	8.188	101.757	2	13
3. სიღნაღისა.	7.291	105.811	3	12
4. ბათომისა	7.118	164.637	4	7
5. გორისა	6.681	217.675	5	2
6. ბორჩალოსი	6.556	184.975	6	4
7. ტფილისისა	6.248	133.253	7	9
8. ახალციხისა	6.067	166.237	9	6
b) იმერეთის მაზრები, შედარებით ნაკლების ტერიტორიებით, მაგრამ მჭიდრო მოსახლეობით:				
1. ქუთაისისა.	3.442	259.446	14	1
2. ზესტაფონისა	3.148	187.167	15	3
3. ა. სენაკისა	2.380	144.282	16	8
4. ზუგდიდისა	2.329	115.700	17	10
5. ოზურგეთისა.	2.114	114.892	18	11
c) კახეთის ორი მაზრა, შედარებით ნაკლების ტერიტორიით, მაგრამ რომლების სხვაგვარად მოწყობა შეუძლებელია გეოგრაფიული პირობებისა გამო, და რომელნიც ამასთან ეკონომიურად შემძლე ერთეულებს წარმოადგენენ:				

ეროვნული ბიბლიოთეკა

1. თელავისა	4.670	97.193 (ადმინისტრაციის ცნობებით 116031)	11	15
2. ზაქათალისა	4.000-მდე.	100.000-მდე.	12	14
d) მთის მაზრები, რომელნიც, ბუნებრივია, გამონაკლისს წარმოდგენენ მოსახლეობის სიმცირის მიხედვით:				
1. ანანურისა.	6.187	77.695	8	17
2. ცაგერისა	5.162	62.978	10	13
3. ონისა.	3.581	92.978	13	16

საკმარისია შევადაროთ ეს ნუსხა ძველი საადმინისტრაციო დანაწილების ნუსხასთან (იხ. სტატისტიკური ცხრილი № 3), რომ დავრწმუნდეთ, თუ რამდენად უფრო რაციონალურია ახალი საადმინისტრაციო დანაწილება ჯერ მარტო იმ მხრივ, რომ აქ მიღწეულია ერთნაირი თანაბრობა ცალკე ერთეულებს შორის ტერიტორიისა თუ მოსახლეობის მხრით, რამდენადაც კი ამის საშუალებას იძლევა ტოპოგრაფიული პირობები.—ძველი ადმინისტრატიული დანაწილებით ჩვენ გვაქს დიდი სამაზრო ერთეულების გვერდით, რომელთა მოსახლეობა 200.000-ს სჭარბობს, მინიატიურული მაზრები 35—40.000 მოსახლეობით, და ასევე მცირე ტერიტორიებით.

მაგრამ გარდა იმისა რომ ახალი ადმინისტრატიული დანაწილებით მიღწეულია ერთნაირი თანაბრობა ცალკე ერთეულებს შორის (რაც საშუალებას მოგვცემს მართვა-გამგეობის გამარტივებისა და ადმინისტრატიული აპარატის ერთგვაროვნობის დამყარებისათვის),—ამავე დროს ამ დანაწილებას ამართლებს—როგორც განმარტებული გვქონდა—ყველა დანარჩენი პირობები, მათ შორის ეკონომიური და პოლიტიკურ-კულტურული.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თავი მეხუთე.

ტერმინოლოგიის საკითხი.

ჩვენ დაგვრჩენია შევეხოთ ერთ წვრილმანს, ტერმინოლოგიის საკითხს.

უმაღლესი ადმინისტრატიული ერთეულის სახელად შეიძლება წარმოდგენილი იყვეს შემდეგი ტერმინები: მაზრა, თემი, მხარე, ოლქი, დეპარტამენტი. ამ ტერმინებიდან ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ ტერმინ „ოლქს“.

ტერმინი „მაზრა“, ჯერ ერთი, დამახინჯებული უცხო სიტყვაა, როგორც ფორმით (სწორი გამოთქმა არის: მარზა), ისე შინაარსით (ნამდვილად იგი ნიშნავს სანაპირო მხარეს); ამასთან იგი იხმარებოდა არა როგორც ცალკე დამოუკიდებელი ადმინისტრატიული ერთეულის სახელწოდება, არამედ უფრო დიდი ერთეულის (გუბერნიის) ნაწილის აღსანიშნავად, ხოლო ის ერთეულები რომლებიც იქმნება ამ პროექტის თანახმად, ცალკე უმაღლეს ადმინისტრატიულ ერთეულებს წარმოადგენენ. არას ვამბობთ იმის შესახებ, რომ ტერმინოლოგია „მაზრა“ — „გუბერნია“ დაკავშირებულია საქართველოს დამონავების ხანასთან, და მარტო ამიტომაც იგი მიუღებლად უნდა ჩაითვალოს. — რაც შეეხება დანარჩენ ტერმინებს, მათ შესახებ უნდა შევნიშნოთ: ტერმინი „თემი“ თავის — თავად შესაფერისი იქნებოდა: ძველ ქართულში იგი უდრის სწორედ იმ ერთეულებს, რომელსაც ეხლა მაზრას ვეძახით; მაგრამ ტერმინი „თემი“ უკვე მიღებულ იქმნა უფრო პატარა ერთეულებისათვის, და ამ მნიშვნელობით საყოველთაო ხმარებაში შევიდა. — ტერმინი „მხარე“ არ გამოდგება როგორც სპეციფიური ტერიტორიული ტერმინი, და ამასთან მისგან ნაწარმოები სიტყვები მეტად უხერხული გამოდის (საოლქო ერობა — მხარის ერობა, სამხარეო ერობა). — დასასრულ ტერმინი „დეპარტამენტი“ ყველაზე სწორი და კარგი ტერმინი იქნებოდა, და თუ ამ ტერმინზე არ შევჩერდით, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვფიქრობდით ეს სიტყვა არ გავრცელდებოდა ხალხში.

რაც შეეხება ტერმინ „ოლქს“ მას ყოველ შემთხვევაში ის უპირატესობა აქვს, რომ იგი უკვე გაცოცხლებული სიტყვაა და წარსული საუკუნიდან იგი იხმარებოდა ცალკე დამოუკიდებელ ადმინისტრატიულ ერთეულების აღსანიშნავად. —

გადავიდეთ ცალკე ერთეულების სახელწოდებაზე:

ცალკე ადმინისტრატიული ერთეულებისათვის მიღებული ტერმინოლოგია არავითარ სისტემას არ მისდევს; ზოგ შემთხვევაში სახელწოდება ნაწარმოებია ადმინისტრატიული ცენტრის სახელიდან (გორის მაზრა, ოზურგეთის მაზრა); ზოგჯერ ისტორიული სახელებიდან (რაჭის მაზრა, ლეჩხუმის მაზრა); ზოგჯერ კიდევ სრულიად ხელოვნური სახელია მიღებული (მაგ. შორაპნის მაზრა; ცენტრი არის ქ. ზესტაფონში). ამ შემთხვევაში საჭიროა ერთი წესი მივიღოთ, და ადმინისტრატიული ერთეულების სახელები ვაწარმოოთ ან მისი ცენტრის სახელიდან, ან დავსტოვოთ ისტორიული სახელები ამ ერთეულებისა.— მოგვყავს შედარებისათვის ორივე ტერმინოლოგია:

ა) დასავლეთ საქართველოს ერთეულები:

1. ქუთაისის ოლქი (ქვემო-იმერეთი);
2. ზესტაფონის ოლქი (ზემო-იმერეთი);
3. ონის ოლქი (რაჭა);
4. ცაგერის ოლქი (ლეჩხუმ-სვანეთი);
5. ოზურგეთის ოლქი (გურია);
6. სენაკის ოლქი (ქვემო-ოდიში);
7. ზუგდიდის ოლქი (ზემო-ოდიში);
8. სოხუმის ოლქი (აფხაზეთ-სამურზაყანო);

ბ) აღმოსავლეთ საქართველოს ერთეულები:

აღმოსავლეთ საქართველოს ოლქების სახელებში ორ გამონაკლისთან გვაქვს საქმე:

1) ტფილისის ოლქს არა აქვს ისტორიული სახელწოდება თუ კი ასეთ სახელად არ მივიღებთ ტერმინს: „სამოქალაქო“-ის. ამის შესახებ განმარტება ქვევით.

2) ბორჩალოს ოლქს—პირიქით—არა აქვს ისეთი მნიშვნელოვანი ადმინისტრატიული ცენტრი, რომელსაც შეეძლოს სახელი მისცეს ოლქს: ასეთი სახელები როგორც „რატევანის ოლქი“ (რატევანი ქართული სახელია დაბა ეკატერინენფელდისა), ან — „ქვეშის ოლქი“,—ვფიქრობთ არ გაცოცხლდება. ამიტომ აქ ძველი ტერმინი უნდა დავტოვოთ (ქვემო-ქართლის ოლქი, ან ბორჩალოს ოლქი), როგორც გამონაკლისი.

ამ განმარტების შემდეგ მოგვყავს აღმოსავლეთ საქართველოს ერთეულების სახელები:

1. გორის ოლქი (შიდა-ქართლი).
2. ანანურის ოლქი (მთიულეთი).
3. თელავის ოლქი (შიდა-კახეთი).
4. სიღნაღის ოლქი (ქიზიყი).
5. ახალციხის ოლქი (სამცხე-ჯავახეთი).
6. ბორჩალოს ოლქი (ქვემო-ქართლი)

ეროვნული ბიბლიოთეკა

7. ტფილისის ოლქი (სამოქალაქო)

გ) ბათომის მხარე და შემოუერთებელი ტერიტორიების მაზრები:

1. ბათომის ოლქი (აჭარა-კლარჯეთი)

2. არტაანის ოლქი (ტაო-არტაანი)

3. ზაქათალის ოლქი (საინგილო)

აქ წარმოდგენილი ტერმინოლოგიიდან ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ პირველ წყებას, ქალაქებიდან ნაწარმოებ ტერმინებს, როგორც უფრო მარტივს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სტატისტიკური ცხრილები

განმარტება სტატისტიკური ცხრილების შესახებ.

ცხრილი № 1. საქართველოს ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ეთნოგრაფიული შემადგენლობა 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით.

ცხრილი № 2. საქართველოს ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ეთნოგრაფიული შემადგენლობა 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკის მიხედვით.

დამატება სტატისტიკური ცხრილებისა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განმარტება

სტატისტიკური ცხრილების შესახებ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განმარტება

სტატისტიკური ცხრილების შესახებ.

დეტალური კრიტიკული განხილვა იმ მასალებისა, რომელიც საფუძვლად უდევს ამ ცხრილებს, გამოქვეყნებული იქნება ცალკე ნარკვევში, სადაც წარმოდგენილი იქნება საქართველოს ეთნოგრაფიული სურათი ყველა არსებულ აღწერათა შედარების მიხედვით (1886 წლის კამერალური აღწერისა, 1897 წლის საყოველთაო აღწერისა, 1917 წლის სასოფლო სამეურნეო აღწერისა, ადმინისტრაციის ყოველ წლიური სტატისტიკისა, აგრეთვე ცალკე რაიონების შესახებ არსებულ მასალებისა).

აქ საჭიროდ მიგვაჩნია ყოველ შემთხვევაში მოკლედ უჩვენოთ ამ ცხრილების წყაროები და აღვნიშნოთ ის შესწორებანი, რომელიც შეტანილია მათში.

ცხრილი № 1.

(საქართველოს ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ეთნოგრაფიული შემადგენლობა 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით).

1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით ნაჩვენებია **პირველი (უდიდესი) ნაწილი** ამ ცხრილისა, სახელდობ: მოსახლეობა ტფილისის გუბერნიისა (ლორი-ალავერდის რაიონის გარდა), ქუთაისის გუბერნიისა და სოხუმის ოლქისა.

მეორე ნაწილი ცხრილისა, სახელდობ: მოსახლეობა ბათომის მხარისა, არტაანის, ოლთისის, და ზაქათალის ოლქებისა, ლორი-ალავერდის და გაგრის რაიონებისა,— ნაჩვენებია ადმინისტრაციის სტატისტიკის მიხედვით, რადგან ამ მხარეების შესახები 1917 წლის აღწერის ცნობები არ მოიპოვება ტფილისში (ეს მასალები დაგზავნილი იყო აღწერის მოხდენის შემდეგ თავ-თავის რაიონებში და ტფილისში აღარ დაუბრუნებიათ).

ამ ცხრილის ორთავე ნაწილში, არსებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით შეტანილია შესწორებანი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ცხრილის პირველ ნაწილში, რომელიც ეხება ტფილისის გუბერნიას და სოხუმის ოლქს, და რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, ემყარება 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერას,—შესწორებულია შემდეგი აშკარა შეცდომები:

1. ახალციხე-ახალქალაქის მაზრების მუსულმანი ქართველები ამ ცნობებით ნაჩვენებია „თიურქების" და „თათრების" ჯგუფში, სულ 54.128—სული (სახელდობ: ახალციხის მაზრაში 47.824, ქ. ახალციხეში 97, ქ. აბასთუმანში 11, ახალქალაქის მაზრაში 6.154, ქ. ახალქალაქში 42); ესენი ჩვენ ქართველების ჯგუფში მოვათავსეთ.

2. „ველიდან" (არტაანის მხრიდან) გადმოსული ქართველი კათოლიკები, რომლებიც მოსახლეობენ ახალქალაქის მაზრის შემდეგს სოფლებში: ბავრაში, კარტიკამში, ხულგუმოში, ტურცხში და ვარევანში, სულ 3.709 სული,—ნაჩვენებია სომხებად. ეს შეცდომაც შესწორებულია.

3. რაჭის მაზრაში, ჩასავალის საზოგადოების მოსახლეობა, 3.662 სული, ნაჩვენებია—ქართველებად, ნამდვილად აქ ერთიანი ოსური მოსახლეობაა. გადავიტანეთ ოსების ჯგუფში.

4 სამურზაყანოში, ს. ილორში ნაჩვენებია 1229 აფხაზი, ნამდვილად-კი აქ მოსახლეობენ სამურზაყანოელები (მეგრელები). ეს შეცდომა შევასწორეთ.

5. სამურზაყანოშივე ს. სანავარდოში ნაჩვანებია სომხური მოსახლეობა, 472 სული, ნამდვილად კი აქაც სამურზაყანოელებია. გადავიტანეთ ქართველების ჯგუფში.

6. ახალციხის მაზრაში გამოტოვებულია ს. ვალე, სადაც ითვლება ცოტა მეტნაკლებობით 1500 სული მცხოვრები (ქართველები). ეს დანაკლისი მითვლილია.

7. ახალქალაქის მაზრის მოსახლეობის შემადგენლობა 1917 წლის აღწერის შემდეგ არსებითად შეიცვალა. საქართველოს ცენტრალური სტატისტიკური კომიტეტის ანგარიშით ახალქალაქის მაზრას დააკლდა დაახლოვებით 27% ქრისტიანი მოსახლეობისა (27.000 სულამდე); ამ ვარაუდით სომხებს დააკლდა 25.000 სულამდე, ქარველ ქრისტიანებს 2.000-მდე სული. ჩვენს ცხრილში ამისდა მიხედვით შეტანილია შესწორება.

9. დასასრულ, ქ. სოხუმის აღწერა, თანახმად ცენტრალური სტატისტიკური კომიტეტის ცნობებისა, ვერ ყოფილა სისწორით ნაწარმოები და დამუშავებული, და საეჭვო მასალას წარმოადგენს; ამიტომ ქ. სოხუმის მოსახლეობა ჩვენ ცხრილში ნაჩვენებია 1917 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით.

გარდა ზემოდ მოხსენებული შესწორებისა ჩვენს ცხრილში შევიტანეთ კიდევ ორი დამატება:

ეროვნული ბიბლიოთეკა

1. 1917 წლის აღწერაში არ არის აღნიშნული ჯარში გაწვეულთა რიცხვი.—ეს რიცხვი გამოანგარიშებულ იქნა თანახმად სამხედრო საკრებულოს ცნობებისა (იხ. ამის შესახებ წერილი „საქართველოს ტერიტორიის შესახებ“, კონსტანტინეპოლი, 1918 წელი, გვ. 8, შენიშვნა).

2) 1917 წლის აღწერით ნაჩვენებია საქართველოს ცალკე ერთეულების მუდმივი მოსახლეობა; ხოლო სტატისტიკაში აღნიშნული არ არის ის მკვიდრი მოსახლეობა, რომელნიც აღწერის დროს არ იმყოფებოდენ იმ ადგილას, სადაც მიწერილი არიან, არამედ გასულნი იყვნენ საქართველოს სხვა პროვინციებში—ეს რიცხვი გამოანგარიშებულ იქნა ადმინისტრაციის 1914 წლის ცნობების მიხედვით.

რადგანაც ამ ორი უკანასკნელი პუნქტის შესახები რიცხვები გამოანგარიშებულია მხოლოდ მიახლოვებით, ამიტომ ეს უკანასკნელი რიცხვები აღარ მიგვითვლია ცალკე მაზრების მოსახლეობასთან და აღვნიშნეთ მხოლოდ საზოგადო ჯამში ცალკე მუხლად.

1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერა სხვა ადგილებშიაც წარმოადგენს დეფექტებს, მაგრამ რადგან ეს არ სცვლის საგძნობლად სურათს როგორც ცალკე რაიონების მოსახლეობისას, ამიტომ დანარჩენი შესწორებანი აღარ შეგვიტანია.

ამასთან უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1917 წლის სასოფლო—სამეურნეო აღწერის ცნობები, მიუხედავად აღნიშნული დეფექტებისა, მაინც ერთად-ერთ სანდო სტატისტიკურ წყაროს წარმოადგენს საქართველოს მოსახლეობის შესახებ, 1897 წლის საყოველთაო აღწერის ცნობებთან ერთად ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ როგორც 1897 წლის, ისე 1917 წლის აღწერათა მიხედვით, მას შემდეგ რაც მასში შეტანილია ზემოთ აღნიშნული შესწორებანი, ვღებულობთ თითქმის თანაბარ პროცენტებს ცალკე ეთნოგრაფიული ჯგუფებისას.

გადავდივართ **ცხრილის მეორე ნაწილზე.**

ცხრილის მეორე ნაწილი, როგორც აღვნიშნეთ შეეხება მოსახლეობას ბათომის მხარისას, არტაანის, ოლთისის და ზაქათლის ოლქისას, ლორი-ალავერდის და გაგრის რაიონებისას, და დამყარებულია ადმინისტრაციის სტატისტიკაზე. მათ შესახებ აღებულია შემდეგი მასალები, და ამ მასალებში შესწორებულია შემდეგი აშკარა შეცდომები:

1. **ბათომის მხარე.** ბათომის მხრის მოსახლეობა ნაჩვენებია ომის წინადროის, 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით. ბათომის მხარის მუსულმანი მოსახლეობა, როგორც ყველა მასალები გვიჩვენებენ, და ისედაც ცნობილია, შესდგება შემდეგი ეთნოგრაფიული ერთეულებისაგან: 1) ქურთები—2000 სულამდე (მოსახლეობენ ჭოროხის შესართავთან, კახაბერის ველზე;) 2) 1000 სულამდე აფხაზი მუჰაჯირები (ემიგრანტები) სოხუმის ოლქიდან (აგრეთვე ჭოროხის შესართავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თან); 3) თურქები, რომელთა რიცხვი მთელს ბათომის მხარეში ბევრით არ სჭარბობს 1000 სულს; 4) დანარჩენი მუსულმანი მოსახლეობა ბათომის მხარისა ეკუთვნის ქართველ ტომს. ხოლო 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკაში წარმოდგენილია შემდეგი ეთნოგრაფიული კლასიფიკაცია ბათომის მხრის მუსულმანი მოსახლეობისა: 1) ქართველი მუსულმანები 92.114 სული; 2) „სხვა-და-სხვა მუსულმანი სუნიტები"—41.176 სული; 3) კავკასიის მთიელები (ე. ი. აფხაზები) 1.086 სული; 4) ქურთები (მკვიდრი მოსახლეობა) 2.198 სული; 5) დანარჩენი მუსულმანები (მკვიდრი მოსახლეობა)—1453 სული.—აშკარაა „სხვა-და-სხვა მუსულმანი სუნიტების", გრაფაში ნაჩვენებია მოსახლეობა—იგივე ქართველი მუსულმანებია. ამ გრაფაში ნაჩვენები რიცხვი 41.176 სული ჩვენ ქართველ მუსულმანების ჯგუფს შევუერთეთ.—

არტაანის, ოლთისის და ზაქათალის ოლქებისათვის და ლორი-ალავერდისა და გაგრის რაიონებისათვის აღებულია ადმინისტრაციის სტატისტიკა 1908 წლისა, რადგან მხოლოდ ეს სტატისტიკა არის დამუშავებული ცალკე სოფლებზე, და ამის გამო შესაძლებელია მათი კორექტურა არსებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით. ამასთან რადგან ძირეული მასალა ჩვენი ცხრილისა, სასოფლო-სამეურნეო აღწერის სტატისტიკა შეეხება 1917 წელს, ამიტომაც ცხრილის ერთგვარობისათვის, 1908 წლის სტატისტიკის აბსოლუტურ რიცხვებს მომატებული აქვს 10% (ათ-წლოვანი მომატება მოსახლეობისა). *)

ამ ოლქების შესახებ საჭიროა შემდეგი განმარტებები:

2. **არტანის და ოლთისის ოლქები**. ამ ორ ოლქში, თანახმად არსებული ეთნოგრაფიული მასალებისა, მუსულმანი მოსახლეობა შემდეგი ეთნოგრაფიული ერთეულებისაგან შესდგება: 1) თიურქის ტომები: თურქმენები (თარაქამები) და ყარაფაფახები,—რომლებიც მოსახლეობენ უმთავრესად ჩილდირის რაიონში და ტამალის სასოფლო თემში, ხოლო დანარჩენ რაიონებში თითო-ოროლა სოფლად; 2) ქურთები, რომლებიც მოსახლეობენ უმთავრესად გელის რაიონში (ძველ-ქართულ პროვინც. სკოლაში), ხოლო დანარჩენ რაიონებში პატარა კოლონიებად; 3) ქართველი მუსულმანები, რომელთაც უჭირავს უდიდესი ნაწილი ორისავე ოლქისა: ჩრდილოეთი სექტორი არტაანის ოლქის (მტკვრის მარცხენა სანაპირო), და თითქმის მთელი ოლთისის ოლქი. ადმინისტრაციის სტატისტიკაში 1908 წლისა (როგორც სხვა წყაროებშიაც—იხ. 1897 წლის აღწერა, აგრეთვე Сборн. стат. свѣд. по Зкв. краю,

*) ამის გარდა, 1908 წლის სტატისტიკაში არ არის ნაჩვენები ეთნოგრაფიული შემადგენლობა ქალაქების მოსახლეობისა (არტაანის, ოლთისისა და ზაქათალისა), და ამიტომ მათ 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით ვუჩვენებთ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

Тифлис. 1902 г.). თიურქის ტომების (თურქმენ-თარაქამების და ყარაფაფახების) და ქურთების რიცხვი ნაჩვენებია ცალ-ცალკე. სულ თიურქების რიცხვი და ქურთების მოსახლეობა ორთავე ოლქში არის *):

თიურქის ტომებისა: 1) არტაანის ოლქში (გარდა ფოცხოვის რაიონისა) 17.466 სული; 2) ფოცხოვის რაიონში— ; 3) ოლთისის ოლქში—2.910 სული; ხოლო ორსავე ოლქში 20.376 სული;

ქურთებისა: 1) არტაანის ოლქში (გარდა ფოცხოვის რაიონისა) 14.222 სული; 2) ფოცხოვის რაიონში 459 სული; 3) ოლთისის ოლქში 4.233; სულ ორსავე ოლქში 18.455 სული.

თიურქის ტომების და ქურთების რიცხვის გამოკლებით მუსულმანური მოსახლეობის საზოგადო რიცხვიდან, ჩვენ ვღებულობთ ქართველი მუსულმანი მოსახლეობის რიცხვს, რომელიც ამნაირად უდრის:

1. არტაანის ოლქში—(გარდა ფოცხოვის რაიონისა) 16.652 სული, 2. ფოცხოვის რაიონში 16.078 სული, 3) ოლთისის ოლქში 21.593 სული, ხოლო, სულ ორსავე ოლქში 54.245 სული.

3. **ზაქათალის ოლქი.** ზაქათალის ოლქში ვიდრე იმ ხაზამდე, სადაც უნდა გაიდოს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი (მდ. ყაშყაჩაის ხეობამდე) 1908 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით ითვლება 69.825 სული მცხოვრები **); 1917 წლისათვის უნდა ვივარაუდოთ (+10%) 76.808 სული. მოსახლეობს ოთხი ხალხი: 1) ქარელები (ლეკის ცალკე ტომია, ენით ნათესაობა აქვთ ავარიელებთან); 2) წეხურელები (ესენიც ლეკის ტომთა ჯგუფს ეკუთვნიან, ცალკე ენა აქვთ;) 3) მუღალები (გათიურქებული მონგოლები) და 4) ქართველები—ქრისტიანები და მუსულმანები (ინგილოები).

ეთნოგრაფიული კლასიფიკაცია მოსახლეობისა ადმინისტრაციის 1908 წლის სტატისტიკით ვერ არის სისწორით წარმოდგენილი (ლეკის ტომები ნაჩვენებია ერთად, ქართველი მუსულმანები მითვლილია მუღალებთან და ლეკებთან და სხვა), მაგრამ რადგან ჩვენ ხელთა გვაქვს ერთის მხრით სრული სია, თუ რომელი სოფელი რა ტომით არის დასახლებული, ხოლო მეორე მხრით 1908 წლის სტატისტიკით ნაჩვენებია თვითეული სოფლის მოსახლეობის რიცხვი ცალკე, ამიტომ შესაძლო ხდება თვითეული ეროვნების რიცხვის ზედმიწევნით გამოანგარიშება. კერძოდ ქართველებით დასახლებულია 29 სოფელი; ქრისტიანი ქართველების სოფლებია: **კაკი, მეშაბაში, დიდი ალათემური, პატარა ალათემური, ბაზართალა, საკანი, ყარა-მეშა, ქეშ-გუთანი, ხარაბ-თალა,**

---

*) ცნობები 1908 წლისა +10%; აქ არ არის მითვლილი ქალაქების: არტაანის და ოლთისის მოსახლეობა.

**) გარდა ქ. ზაქათალისა.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ალი-ბეგლო, ქოთუქლიო, ყორაღანი (ამ უკანასკნელში ნახევარი მოსახლეობისა მუსულმანი ქართველებია); მუსულმანი ქართველების სოფლებია: **ალიაბათი (ანუ ელისენი), სოსკანი, მარსანი, ლალაფაშა, ჩუდულო, ძაგამი, თარმალო** (რამდენიმე კომლი ქრისტიანი ქართველიც ურევია), **შოთავარი, ბაბალო, ვერხვიანი, ჰენგიანი, მოსული, ფადარი, ყანდარი, ყაფანახჩი, ითი-თალა** (ძაღლის ხევი). (იხ. ამის შესახებ პ. ი.—ს. წერილი „საქართველოს ტერიტორიის შესახებ", კონსტანტინეპოლი, 1918 წ. გვ, 8, შენიშვნა).

ამ სიის მიხედვით ზაქათალის ოლქში ქართველობა ითვლება *): ქრისტიანი ქართველები 4.689 სული. მუსულმანი ქართველები 14.178 სული, ხოლო სულ 19.178, რაც შეადგენს მთელი ოლქის მოსახლეობის სრულს 25%-ს;

დანარჩენი ეთნოგრაფიული ჯგუფები ითვლება: ჭარელები 32.764 სული (42,6% მთელი მოსახლეობისა); წახურელები 12.633 სული (16,5%); მუღალები 12.233 სული (15,9%).

4. **ბორჩალოს მაზრის სადაო სექტორი** (ლორი-ალავერდის რაიონი), ადმინისტრაციის სტატისტიკა 1908 წლისა ბორჩალოს მაზრის შესახებ იძლევა ცოტა მეტ-ნაკლებობით იმავე რიცხვებს, რასაც 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობები. მხოლოდ, როგორც შედარებიდან ირკვევა, 1908 წლის სტატისტიკაში გამოშვებული ყოფილა ლორი-ალავერდის რაიონის მომთაბარე თიურქის ტომები (აღლაღანის, ჩუბუხლოს, ყარაიაჯის და ლეჯანის იაილებზე). სულ 1917 წლის სტატისტიკით ამ რაიონში აღნიშნულია 14.345 სული მომთაბარე თიურქი (აქედან ნეიტრალურ ზონაში 4655 სული; ხოლო სამხრეთ-ლორში, რომელიც დაჭერილია სომხების მიერ 9.670 სული). —ჩვენს ცხრილში ეს რიცხვი (14.345 სული მომთაბარე თიურქი)—მითვლილი არის შესაფერ ადგილას, ამით ამოიწურება ის შესწორებანი და დამატებანი, რომელიც შეტანილია ჩვენს ცხრილში № 1.

ცხრილი № 2.

საქართველოს ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების ეთნოგრაფიული შემადგენლობა 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკის მიხედვით.

ეს ცხრილი დამუშავებულია მხოლოდ ადმინისტრაციის სტატისტიკური ცნობების მიხედვით. ეს ცხრილი მოგვყავს აქ ერთნაირი კორექ-

*) ცნობები ადმინისტრაციის 1908 წლის სტატისტიკისა + 10%; არაა მითვლილი ქ. ზაქათალის მცხოვრებნი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტურის გასაწევად პირველი ცხრილისათვის, რომელიც თავის მთავარ ნაწილში შეიცავს. 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერის ცნობებს.

როგორც ზევითაც გვქონდა მოხსენებული ადმინისტრაციის სტატისტიკა ნაკლებ სანდო მასალას წარმოადგენს ვიდრე 1917 წლის სამეურნეო აღწერა.

ამ მეორე ცხრილის შესახებ აქ უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი:

იმ მასალების მიხედვით, რომელსაც ემყარება ეს მეორე ცხრილი, იგი განიყოფება ორ ნაწილად:

პირველი ნაწილი. მოსახლეობა ტფილისის გუბერნიისა (ლორი-ალავერდის რაიონის გარდა), ქუთაისის გუბერნიისა და სოხუმის ოლქისა. ეს ნაწილი ნაჩვენებია ომის წინადროინდელი, 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკით. სტატისტიკის ცნობებში შესწორებულია მხოლოდ აშკარა შეცდომები (უმთავრესად ქართველი მუსულმანებისა და ქართველი კათოლიკების შესახებ), თანახმად იმ მასალებისა, რომელიც პირველი ცხრილის განმარტებაში იყო მოხსენებული.

მეორე ნაწილი. მოსახლეობა ბათომის მხარისა, არტაანის, ოლთისის და ზაქათალის ოლქებისა, ლორი-ალავერდის და სოჭის რაიონებისა. ეს ნაწილი პირველ ცხრილშიაც ადმინისტრაციის სტატისტიკის ცნობებით იყო დამუშავებული, და იგივე ცნობები მეორდება ამ მეორე ცხრილში უცვლელად.

ცხრილი № 1.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების (მაზრების) ეთნოგრაფიული შემადგენლობა.

1917 წლის

სასოფლო-სამეურნეო აღწერის მიხედვით.

ნაჩვენებია მკვიდრი მოსახლეობა (ე. ი. დროებით მცხოვრებ უცხოელთა მიუთვლელად).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.	ე თ ნ ო
			ქართვე-ლები.
A) საქართველოს ფაქტიური ტე-რიტორია.			
I. აღმოსავლეთ საქავთველოს მაზრები.			
1. ტფილისის ოლქი.			
ა) სოფლებში	—	131555	74715
ბ) ქ. კოჯორში	—	314	218
დ. ჭანგლისში	—	1384	313
სულ ოლქში .	6248	133253	75246
2. გორის ოლქი.			
ა) სოფლებში.	—	184818	113701
ბ) ქ. ხაშურში	—	6116	4576
ქ. სურამში	—	5769	3109
ქ. ბორჯომში.	—	3517	1683
დ. ცხინვალში	—	5033	1660
გ) ქ. გორში	—	12422	7504
სულ ოლქში .	6681	217675	132233

ნიშნების განმარტება:
ა)=სოფლების მოსახლეობა
ბ)=ახალი ქალაქების და დაბების მოსახლეობა
გ)=ძველი (1917 წლამდე) ქალაქების მოსახლეობა
ფრჩხილებში ( ) ჩასმული რიცხვები საზოგადო ჯამთან მითვლილი არ არის.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები ევროპიელი ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დასახელებული ეროვნება
20299	18540	7863	3018	3415	243	2636	826	—
54	11	27	4	—	—	—	—	—
270	11	630	1	57	50	14	38	—
20623	18562	8520	3023	3472	293	2650	864	—
10199	117	387	58674	953	707	—	80	—
221	1	886	32	229	18	21	129	3
1180	2	217	—	26	1225	1	9	—
704	—	477	15	513	12	8	105	—
674	3	13	553	1	2123	—	6	—
3028	115	765	509	52	302	31	111	5
16006	251	2745	59783	1774	4387	61	427	8

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.	ე თ ნ ო
			ქართვე-ლები,
3. **ანანურის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	75021	54661
ბ) დ. თიანეთში.	—	1357	1225
გ) ქ. დუშეთში	—	1317	916
სულ ოლქში .	6187	77695	56802
4. **თელავის ოლქი.**			
ა) სოფლებში.	—	87619	74291
ბ) ქ. თელავში	—	9574	5117
სულ ოლქში	4670	97193	79408
5. **სიღნაღის ოლქი.**			
a) საქართველოს ფაქტიურ ტერი-ტორიაზე.			
ა) სოფლებში	—	97780	81146
ბ) ქ. სიღნაღში	—	8031	5634
ს უ ლ. . . .	5691	105811	86780
b) სადაო ზონაში:			
ქვემო-ყარაია და წინა-მინდორი.	1600	დაუსახლებე-ლია	—
სულ ოლქში სა-დაო ტერიტორიის მიჟვლით	7291	105811	86780

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხები	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები ევროპიელი და ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დაასახელეს ეროვნება
805	8	114	18233	—	—	—	963	237
117	—	8	6	—	—	—	1	—
340	--	46	3	—	—	6	—	6
1262	8	168	18242	—	—	6	964	243
6361	1372	192	3727	35	132	8	1501	—
4064	35	289	2	—	21	10	36	—
10425	1407	481	3729	35	153	18	1537	—
2101	3769	7294	3319	80	66	—	5	—
2214	17	139	—	—	8	1	11	7
4315	3786	7433	3319	80	74	1	16	7
—	—	—	—	—	—	—	—	—
4315	3786	7433	3319	80	74	1	16	7

	სივრცე (კვადრატ კილომეტრებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.	ე ო ნ ო
			ქართველები
6. ბორჩალოს (ქვემო-ქართლ-ს) ოლქი.			
a) საქართველოს ფაქტიურ ტერიტორიაზე.			
ა) სოფლებში.	—	90147	7055
ბ) ღ. ეკატერინეფელდში (რატევანში). . . .	—	3660	97
ღ. შულავერში	—	5412	11
ს უ ლ . . .	4056	99219	7163
b) სადაო ზონაში:			
ა) ალავერდის და ლორის რაიონები.	2500	85503	—
სულ ოლქში სადაო ტერიტორიის მითვლით	6556	184722	7163
სულ ოლქში სადაო-ტერიტორიიდან ალავერდის რაიონის მითვლით .	4556	113975	7163
7. ახალციხის ოლქი.			
ა) სოფლებში.	—	149904	94266
ბ) ქ. აბასთუმანში	—	1043	220
გ) ქ. ახალქალაქში	—	5080	454
ქ. ახალციხეში	—	10210	1656
სულ ოლქში . .	6087	166237	96596
8. ქ. ტფილისი	—	246910	62337

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ხომზები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ხომზობა	თურქე-ბი	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელი და ევროპიელი ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა ჯგუფი	არ დაასახე-ლეს ეროვ-ნება
18011	34414	291	—	29363	—	852	161	—
159	70	41	—	1	—	2707	585	—
5219	27	17	—	2	—	—	136	—
23389	34511	349	—	29336	—	3559	882	—
50282	19780*)	9697	—	5734	—	—	—	—
73671	54301	10046	—	35070	—	3559	882	—
33637	35085	349	—	33330	—	8559	882	—
46523	—	6775	—	130	—	7	2203	—
349	—	342	3	16	8	15	90	—
4518	—	71	—	10	5	1	11	10
7077	—	304	3	281	755	13	74	47
58457	—	7492	6	437	768	36	2378	57
83177	7613	69492	1693	1137	7487	3132	10520	282

*) მათ შორის მომთაბარე მოსახლეობა 14345 სული.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.	ე თ ნ ო
			ქართვე-ლები
II. დასავლეთ საქართველოს მაზ-რები:			
9. **ქუთაისის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	207[illegible]47	205653
ბ) ქ. ხონში	—	6690	6666
ქ. სამტრედიაში	—	2361	2252
გ) ქ. ქუთაისში	—	42448	34078
სულ ოლქში . .	2442	259446	256921
10. **ზესტაფონის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	181422	179175
ბ) ქ. ზესტაფონში	—	3715	3477
ქ. ჭიათურაში	—	2030	1627
სულ ოლქში . .	3148	187167	184279
11. **ონის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	83232	78795
ბ) ქ. ონში.	—	1852	1852
სულ ოლქში . .	2981	85584	80647
დვალეთის მითვლით. . .	(3581)	(92584)	(80647)
12. **ცაგერის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	61878	61878
ბ) დ. ცაგერში	—	1100	1100
სულ ოლქში . .	5162	62978	62978

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქარ-თულ ენაზე მოლაპარაკე სოისობა	თურქე-ბი	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები მათ შორის ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა ევროპ-ელები	არ დასახ-ელებუ-ნები
5	6	—	—	5	2258	—	10	—
7	—	21	—	—	—	6	1	—
4	—	86	—	1	8	—	10	—
1056	37	1940	8	202	4823	10	294	—
1072	43	2047	8	208	7089	16	314	—
945	—	150	—	24	1092	—	36	—
20	2	160	—	8	—	7	41	—
36	5	97	—	246	2	3	14	—
1001	7	407	—	278	1094	10	91	—
—	—	—	4437	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	4937	—	—	—	—	—
(—)	(—)	(—)	(11937)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.	ე თ ნ ო	
			ქართვე-ლები	
13. ოზურგეთის ოლქი.				
ა) სოფლებში	—	104069	104069	
ბ) ქ. ლანჩხუთში	—	5649	5649	
გ) ქ. ოზურგეთში	—	5174	5055	
სულ ოლქში . .	2214	114892	114773	
14. სენაკის ოლქი.				
ა) სოფლებში	—	130260	129744	
ბ) ქ. ახალსენაკში .	—	3418	3276	
გ) ქ. ფოთში	—	10604	9395	
სულ ოლქში . .	2380	144282	142415	
15. ზუგდიდის ოლქი				
ა) სოფლებში	—	111700	111698	
ბ) ქ. ზუგდიდში. . . .	—	4000	3932	
სულ ოლქში . .	2329	115700	115630	
			ქართვე-ლები გარდა აფხაზე-ბისა	აფხაზები
16. სოხუმის ოლქი				
ა) სოფლებში	—	132954	58279	37518
ბ) ქ. გუდაუთში	—	2963	645	148
ქ. გაგრაში.	—	3887	500-მდე	—
ქ. ოჩემჩირაში. . . .	—	1415	869	156
გ) ქ. სოხუმში	—	36624	15053	299
სულ ოლქში . .	8606	177839	74846	38121

სულ ქართველობა (აფხაზების მითვლით) 112967

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	გერმანელები უმთავრესად ქართველი გერმანელები	ებრაელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დასახელებ. ეროვნება
—	—	—	—	—		—	—	—
—	—		—	—	—	—	—	—
12	3	64	—	16	13	—	11	—
12	3	64	—	16	13	—	11	—
—	—	—	—	—	516	—	—	—
3	—	74	—	20	45	—	—	—
161	13	661	—	188	111	—	75	—
164	13	735	—	208	672	—	75	—
—	—	—	—	—	—	2	—	—
—	—	53	—	1	—	13	1	—
—	—	53	—	1	—	15	1	—
13248	306	5737	—	16694	9	196	1200	—
389	32	956	1	596	9	32	153	—
—	—	3000	—	—	—	—	387	—
82	34	210	—	43	2	—	19	—
4500	1492	10990	—	3340	70	100	780	—
18219	1864	20893	1	20673	90	328	2804	—

	სივრცე (კვ. დრატ კილომეტრებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.	ე თ ნ ო
			ქართველები
B. **საღაო ზონა** (ნეიტრალური ზონები და ტერიტორიები უცხო სახელმწიფოთა ოკუპაციის ქვეშ).			
17. **ბათომის ოლქი.**			
ა) სოფლებში	—	140925	131470
ბ) დ. ართვინში.	—	7702	1137
გ) ქ. ბათომში	—	16010	9919
სულ ოლქში . .	7118	164637	142526
18. **არტაანის ოლქი.**			
ა) სოფლებში.	—	97126	38245
ბ) დ. არტაანში	—	2439	415
დ. ოლთისში.	—	2192	78
სულ ოლქში . .	8188	101757	38738
აქედან საქართველოს საზღვრებში შედის ამ ჟამად მხოლოდ	2200	26281	12417
19. **ზაქათალის ოლქი**			
ა) სოფლებში	—	76808	19178
ბ) ქ. ზაქათალაში	—	1508	204
სულ ოლქში . .	3946	78316	19382

რაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხები	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები უმთავრესად ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დაასახელეს ეროვნება
4187	1113	694	—	1495	—	—	1966	—
6563	—	—	—	—	—	—	2	—
2272	624	842	—	1680	161	—	512	—
13022	1737	1536	—	3175	161	—	2480	—
							(ქურთები)	(სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები)
2752	20376	1766	—	15832	—	—	17996	139
996	415	243	—	342		—	28	—
1707	—	—	—	—	—	—	348	59
5455	20791	2009	—	16194	-	—	18372	198
996	6276	1295	—	3940	—	—	1357	—
							(ლეკები)	
	12233	—	—	—	—	—	45327	—
571	—	204	—	—	—	—	529	—
571	12233	204	—	—	—	—	45926*)	—

*) მათ შორის: ჭარელები—32293 წეხურელები—12633.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.	ეთნო
			ქართვე-ლები
ჯ ა მ ი.			
საქართველოს მოსახლეობისა			
A) **საქართვ ლოს ფაქტიური ტერიტორია:**			
1. ტფილისის გუბერნია, ლორი-ალავერდის რაიონის გამოკლებით, და ფოცხოვის და ჩრდილო არტაანის რაიონების მიმატებით.	41970	1154764	592994
2. ქუთაისის გუბერნია	21556	969049	949029
3. სოხუმის ოლქი გაგრის რაიონის მიმატებით	8607	177839	112967
4. საქართველოს მკვიდრი-მცხოვრებნი, რომელნიც აღწერის დროს არ იმყოფებოდენ მიწერილ ადგილზე:	—	—	—
ა) გასულნი დროებით ქალაქებში	—	55351	55351
ბ) გასულნი დროებით სოფლებში	---	57110	57110
5. ჯარში გაწვეულნი (დაახლოვებით): (9—10% ქრისტიანი მოსახლეობისა აფხაზების და ინგილოების გარდა	—	245000	183000
სულ ფაქტიურ საქართველოში:	72133	2659113	1950401*)
B) **სადაო ზონა:**			
1. ტერიტორია ანტანტის ოკუპაციის ქვეშ (ბათომის მხარე).	7118	164637	142526

*) მათ შორის: ქართველი ქრისტიან. 1829301 ქართველი მუს. 83000, აფხაზები 38100.

ტომობრივი შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	გერმანელები ესტონელები და ლატვიელები	ებრაელები	სხვა და სხვა ეროვნებები	არ დაასახელებული ეროვნება
218660	72414	97975	20745	40241	13162	9487	18830	256
2249	66	3306	4287	711	8868	41	492	—
18219	1864	20893	1	20673	90	328	2804	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
27000	—	14000	11000	7000	2000	1000	—	—
266128	74344	136174	106083	68625	24120	10856	22126	256
13022	1737	1536	—	3175	161	—	2480	—

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.	ეთნო
			ქართვე-ლები
2. საქართველოს სომხეთის კონდომინიუმი (ალავერდ-ჩრდილ. ლორის რაიონ.)	1500	52324	—
3. ტერიტორიები სომხეთის ოკუპაციის ქვეშ (სამხრეთ-ლორის რაიონი, სამხრეთ არტაანის რაიონი და ოლთისის ოლქი).	6988	108655	26321
4. ტერიტორიები აზერბაიჯანის, ოკუპაციის ქვეშ (ზაქათალის ოლქი და ქვემო ყარაიას ველები)	5564	78316	19382
სულ სადაო ზონაში .	20170	403932	188229
სულ საქართველოში:	93303	3063045	2138630*)

*) მათ შორის: ქართველი ქრისტ. 1.842.625, ქართველი მუსულმ., 256800, აფხაზები 39200.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები ევროპიელი ქართველი ებრაელები	გერმანელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დასახელებული ეროვნება
29674	10120	6796	—	5734	—	—	—	—
25067	24185	3615	-	12254	—	—	7213	—
571	12233	204	—	—	—	—	45926	—
68334	48275	12151	—	21163	161	—	65619	—
334462	122619	148325	106083	89788	24281	10856	87745	—

ცხრილი № 2.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს

ახალი ადმინისტრატიული ერთეულების (მაზრების) ეთნოგრაფიული შემადგენლობა

1914 წლის

ადმინისტრაციის სტატისტიკის მიხედვით.

ნაჩვენებია მკვიდრი მოსახლეობა (ე. ი. დროებით მცხოვრებ უცხოელთა მიუთვლელად).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტრებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
A) საქართველოს ფაქტიური ტერიტორია		
I. აღმოსავლეთ საქართველოს მაზრები.		
1. ტფილისის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ. კოჯორში . . . დ. მანგლისში . .	—	149758
სულ ოლქში . .	6248	149758
2. გორის ოლქი		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ხაშურში . . . . ქ. სურამში . . . ქ. ბორჯომში . . . დ. ცხინვალში. . .	—	193510
გ) ქ. გორში	—	18519
სულ ოლქში . .	6681	212029

ნიშნების განმარტება:

ა)=სოფლების მოსახლეობა.

ბ)=ახალი ქალაქების და დაბების მოსახლეობა.

გ)=ძველი ქალაქების (1914 წლამდე) მოსახლეობა.

ფრჩხილებში ( ) ჩასმული რიცხვები არ არის მითვლილი საზოგადო ჯამთან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
85577	23721	20737	12714	7009
85577	23721	20737	12714	7009
126637	16711	12	420	49730
13307	4560	—	645	7
139944	21271	12	1065	50737

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.
3. ანანურის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . } ბ) დ. თიანეთში . . . }	—	82630
გ) ქ. დუშეთში	6187	82061
სულ ოლქში .	6187	84691
4. თელავის ოლქი.		
ა) სოფლებში.	—	96583
ბ) ქ. თელავში	—	19478
სულ ოლქში . .	4670	116061
5. სიღნაღის ოლქი.		
a) საქართველოს ფაქტიურ ტერიტორიაზე.		
ა) სოფლებში.	—	104905
ბ) ქ. სიღნაღში.	—	17087
სულ ოლქში . .	5641	121992
b) **სადაო ზონაში.**		
ქვემო-ყარაია და წინა-მინდორი. . .	1600	დაუსახლე-ბელია
სულ ოლქში სადაო ტერი-ტორიის მითვლით	7241	121992
6. ბორჩალოს (ქვემო-ქართლის) ოლქი.		
a) საქართველოს ფაქტიურ ტერიტორიაზე		
ა) სოფლებში. . . . . ბ) დ. ეკატერინენფელდში (რატევანში). დ. შულავერში.	—	—
ს უ ლ.	4056	95463

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
72083	1716	—	—	8831
1091	946	—	13	11
73174	2622	—	13	8842
79735	11788	1820	203	3037
12547	6883	—	43	5
92282	18671	1820	246	3042
36913	1378	6836	8059	1719
8098	8975	—	14	—
95011	10353	6836	8073	1719
—	—	—	—	—
95011	10353	6836	8073	1719
—	—	—	—	—
9200	22315	33118	781	30048

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
b) სადაო ზონაში.		
ა) ალავერდის და ლორის რაიონებში.	2500	85503
სულ ოლქში სადაო ტერიტორიის მითვლით	6556	180966
სულ ოლქში სადაო ტერიტორიიდან ალავერდის რაიონის მითვლით	4556	100279
7. ახალციხის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ. აბასთუმანში	—	156048
გ) ქ. ახალქალაქში	—	6629
ქ. ახალციხეში	—	23087
სულ ოლქში .	6087	185764
8. ტფილისი.	—	201342
II. დასავლეთ საქართველოს მაზრები:		
9. ქუთაისის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ ხონში . . . . ქ. სამტრედიაში.	—	216208
გ) ქ. ქუთაისში	—	41741
სულ ოლქში . . .	3442	257949

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
—	50282	19790*)	9697	5734
9200	72597	51908	10478	35782
9200	32563	33692	781	34042
93032	49555	—	6948	6513
465	5867	—	135	162
2500	16859	—	170	3558
95997	72281	—	7253	10233
58843	75005	6435	43038	18021
214025	—	—	—	2183
25753	732	—	4264	10992
239788	732	—	4264	13175

*) მათ შორის მომთაბარე მოსახლეობა 14345 სული.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
10. **ზესტაფონის ოლქი.**		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ. ზესტაფონში . . . ქ. ჭიათურაში.	—	192550
სულ ოლქში . .	3148	192550
11. **ონის ოლქი.**		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ. ონში.	—	89629
სულ ოლქში დვალეთის მიუთვლელად	2981	89629
დვალეთის მითვლით	(3581)	(96629)
12. **ცაგერის ოლქი.**		
ა) სოფლებში. . . . . ბ) დ. ცაგერში	—	65568
სულ ოლქში . .	5062	65568
13. **ოზურგეთის ოლქი.**		
ა) სოფლებში . . . . ბ) ქ. ლანჩხუთში	—	101420
გ) ქ. ოზურგეთში	—	7625
სულ ოლქში . .	2214	109045

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა				
ქართველები	სომხობა (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
189102	2265	—	4	1179
189102	2265	—	4	1179
87316	242	—	21	2050
87316	242	—	21	1050
(87316)	(242)	—	(21)	(8050)
64823	225	—	—	520
64823	225		—	520
101188	—	—	232	—
7493	22	—	110	—
108681	22	—	342	—

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტრებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
14. სენაკის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . . ბ) ქ. ახალსენაკში	—	144604
გ) ქ. ფოთში	—	9246
სულ ოლქში . .	2380	153850
15. ზუგდიდის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . . . ბ) ქ. ზუგდიდში.	—	115554
სულ ოლქში .	2329	115554
16. სოხუმის ოლქი.		
ა) სოფლებში . . . . . ბ) ქ. გუდაუთში. . . ქ. გაგრაში. . . . . ქ. ოჩემჩირაში.	—	117235
გ) ქ. სოხუმში.	—	36624
სულ ოლქში . .	8606	153859
სადაო ზონა (ნეიტრალური ზონები და ტერიტორიები უცხო სახელმწიფოთა ოკუპაციის ქვეშ).		
17. ბათომის ოლქი.		
ა) სოფლებში	—	140925
ბ) ქ. ართვინში	—	7702
გ) ქ. ბათომში	—	16010
სულ ოლქში . .	7118	164637

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები		სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
142573		—	—	—	2031
5939		665	—	1435	1207
148512		665	—	1435	3238
115493		55	—	—	6
115493		55	—	—	6
ქართველები გარდა აფხაზებისა	აფხაზები				
53812	41774	7882	745	6364	6658
15053	299	4500	1492	10990	4290
68865	42073	12382	2237	17354	10948
სულ ქართველობა (აფხაზების მითვლით) 110938					
131470		4187	1113	694	3461
1137		6563	—	—	2
9919		2272	624	842	2353
142526		13022	1737	1536	5816

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
19. არტაანის ოლქი.		
ა) სოფლებში	—	97126
ბ) დ. არტაანში	—	2439
დ. ოლთისში.	—	2192
სულ ოლქში .	8188	101757
აქედან საქართველოს საზღვრებში შედის ამ ჟამად მხოლოდ	2200	26281
20. ზაქათალის ოლქი.		
ა) სოფლებში.	—	76808
ბ) ქ. ზაქათალაში	—	1508
სულ ოლქში . .	3946	78316
ჯ ა მ ი.		
საქართველოს მოსახლეობისა.		
A) საქართველოს ფაქტიური ტერიტორია.		
1) ტფილისის გუბერნია, ლორი-ალავერდის გამოკლებით და ფოცხოვის და ჩრდილო-არტაანის რაიონების მიმატებით.	41970	1194381
2) ქუთაისის გუბერნია.	21556	983145
3) სოხუმის ოლქი—გაგრის რაიონის მიმატებით.	8606	153859

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუ-ფები
			(ქურთები)	
38245	2752	20376	1766	33969
415	996	415	243	370
78	1707	—	—	407
38738	5455	20791	2009	34746
12417	996	6276	1295	5297
				(ლეკები)
19178	—	12233	—	45327
204	571	—	204	529
19382	571	12233	204	45926*)
662445	247275	75235	74478	134948
953705	4206	—	6066	19168
110938	12382	2237	17354	10948

*) მათ შორის ჭარელები: 32293, წეხურელები: 12633.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ-რებით)	მკვიდრი მოსახლეო-ბა 1917 წ.
4) საქართველოს მკვიდრნი მცხოვრებნი, რომელნიც აღწერის დროს არ იმყო-ფებოდენ მიწერილ ადგილზე: .	—	—
ა) გასულნი დროებით ქალაქებში .	—	55351
ბ) გასულნი დროებით სოფლებში .	—	57110
სულ ფაქტიურ საქართ-ველოში	72133	2443846
სადაო ზონა.		
1) ტერიტორია ანტანტის ოკუპაციის ქვეშ (ბათომის მხარე).	7118	164637
2) საქართველო-სომხეთის კანდომინიუმი (ალავერდ-ჩრდილო-ლორის რაიონი) .	1500	52324
3) ტერიტორიები სომხეთის ოკუპაციის ქვეშ (სამხრეთ-ლორის რაიონი, სამ-ხრეთ-არტაანის რაიონი, და ოლთისის ოლქი).	6988	108655
4) ტერიტორიები აზერბაიჯანის ოკუპა-ციის ქვეშ (ზაქათალის ოლქი და ქვე-მო-ყარაიას ველები)	5564	78316
სულ სადაო ზონაში: . .	21170	403932
სულ საქართველოში: . . .	93303	2847778

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
—	—	—	—	—
55351	—	—	—	—
57110	—	—	—	—
1839549*)	263863	77472	97898	165064
142526	13022	1737	1536	5816
—	29674	10120	6796	5734
26321	25067	24185	3615	29458
19382	571	12233	204	45926
188229	68334	48275	12151	86943
2027778**)	332197	125747	110049	252007

*) მათ შორის ქართველ ქრისტიან. 1714449, ქართველი მუსულმან. 83000, აფხაზები 42100

**) მათ შორის ქართველი ქრისტიან. 1727778, ქართველი მუსულმან. 256800, აფხაზები 43200.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

დამატება

სტატისტიკური ცხრილებისა

ზემოდ მოთავსებული სტატისტიკური ცხრილები საქართველოს ცალკე ერთეულების მოსახლეობისა უკვე დამუშავებელი იყო, როცა საქართველოსთან შემოერთებულ იქმნა ბათომის მხარე, და აგრეთვე შეიცვალა უფლებრივი მდგომარეობა ზაქათალის ოლქისა, რომელიც გამოცხადდა ნეიტრალურ ზონად.

ამიტომ ჩვენს სტატისტიკურ ცხრილებში ნაჩვენები ჯამები a) საქართველოს ფაქტიური ტერიტორიის მოსახლეობისა და b) სადაო ზონის მოსახლეობისა,—ამის შემდეგ შეიცვალა.

აქ მოგვყავს ეს ჯამები დღევანდელი მდგომარეობის მიხედვით.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჯამი

საქართველოს მოსახლეობისა:

ა) ფაქტიურ ტერიტორიაზე;
ბ) ნეიტრალურ ზონებში;
გ) ტერიტორიებზე უცხო სახელმწიფოთა ოკუპაციის ქვეშ.

სტატისტიკური ცნობები 1917 წლის სასოფლო-სამეურნეო აღწერისა.

ნაჩვენებია მკვიდრი მოსახლეობა (ე. ი. დროებით მცხოვრებ უცხოელთა მიუთვლელად).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტ ოებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.	ე თ ნ ო: ქართველები
A) საქართველოს ფაქტიური ტერიტორია:			
1. ტფილისის გუბერნია (ლორი-ალავერდის რაიონის გამოკლებით) . . . . 2. ქუთაისის გუბერნია . . . . 3. სოხუმის ოლქი (გაგრის რაიონით) . . . . 4. ბათომის მხარე . . . . . 5. ფოცხოვ ჩრდილო-არტაანის რაიონები	79251	2823750	2092927 74,2%
B) ნეიტრალური ზონები:			
1. საქართველო-სომხეთის ნეიტრალური ზონა (ალავერდო-ჩრდილო-ლორის რაიონი. .	1500	52324	—
2. საქართველო-აზერბაიჯანის ნეიტრალური ზონა (ზაქათალის ოლქი)	4064	78316	19382
C) ტერიტორიები უცხო სახელმწიფო ოკუპაციის ქვეშ:			
1. სომხეთის საოკუპაციო ზონა (სამხრეთ-ლორის რაიონი, სამხრეთ-არტაანის რაიონი, და ოლთისის ოლქი)	6988	108655	26321
2. აზერბაიჯანის საოკუპაციო ზონა (ქჳემო-ყარაიას ველი) .	1500	(დაუსახლებელია)	—
სულ საქართველოში .	93303	3063045	2138630 70% მათ შორის: ქართველი ქრისტიანები 1842625, ქართველი მუსულმანები 256800, აფხაზები 39200

გრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	ოსები	ბერძნები	ებრაელები (ევროპიელი და ქართველი ებრაელები)	გერმანელები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები	არ დასახელებული ეროვნება
279150 9,9%	76081 2,7%	137710 4,9%	106083 3,5%	71800 2,6%	24281 0,9%	10856 0,4%	24606 0,8%	256
29674	10120[1]	6796	—	5734	—	—	—	—
571	12233	204	—	—	—	—	45926[2]	—
25067	24185	3615	—	12254	—	—	17213[3]	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—
334462 10,8%	122619 4,0%	148325 4,9%	106083 3,4%	89788 2,9%	24281 0,8%	10856 0,3%	87745 2,8%	256

[1] მათ შორის მომთაბარე მოსახლეობა 4655.

[2] ლეკის ტომები: 1) ჭარელები 32293, 2) წახურელები 12633.

[3] მათ შორის ქურთები 17015.

დამატება ცხრილისა № 2.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჯამი

საქართველოს მოსახლეობისა

ა) ფაქტიურ ტერიტორიაზე;
ბ) ნეიტრალურ ზონებში;
გ) ტერიტორიებზე უცხო სახელმწიფოთა ოკუპა-ციის ქვეშ.

ცნობები 1914 წლის ადმინისტრაციის სტატისტიკისა.

ნაჩვენებია მკვიდრი მოსახლეობა (ე. ი. დროებით მცხოვრებ უცხოელთა მიუთვლელად).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

	სივრცე (კვადრატ კილომეტრებით)	მკვიდრი მოსახლეობა 1917 წ.
A) **საქართველოს ფაქტიური ტერიტორია:**		
1. ტფილისის გუბერნია (ლორი-ალავერდის რაიონის გამოკლებით) . . 2. ქუთაისის გუბერნია . . . . . 3. სოხუმის ოლქი (გაგრის რაიონით) . 4. ბათომის მხარე . . . . 5. ფოცხოვ ჩრდილო-არტაანის რაიონები.	79251	2608483
B) **ნეიტრალური ზონები:**		
1. საქართველო-სომხეთის ნეიტრალური ზონა ალავერდ ჩრდილო-ლორის რაიონი . . . . 2. საქართველო-აზერბაიჯანის ნეიტრალური ზონა (ზაქათალის ოლქი) .	5564	130640
C) **ტერიტორიები უცხო სახელმწიფოთა ოკუპაციის ქვეშ:**		
1. სომხეთის საოკუპაციო ზონა (სამხრეთ-ლორის რაიონი, სამხრეთ არტაანის რაიონი, და ოლთისის ოლქი. . . . . 2. აზერბაიჯანის საოკუპაციო ზონა (ქვემო-ყარაიას ველი).	8488	108655
სულ საქართველოში .	93303	2847778

ეთნოგრაფიული შემადგენლობა მოსახლეობისა

ქართველები	სომხები (მათ შორის ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხობა)	თურქები	რუსები	სხვა და სხვა პატარა ჯგუფები
1982075 76,0%	276885 10,6%	79209 3,0%	99434 3,8%	170880 6,6%
19382	30245	22353	7000	51660[1])
26321	25067	24185	3615	29467[2])
2027778 71,2% მათ შორის ქართველი ქრისტიანები 1727778 ქართველ მუსულ. 256800, აფხაზები—43200	332197 11,7%	125747 4,4%	110049 3,9%	252007 8,8%

[1]) ლეკები 45926, ბერძნები 5734.

[2]) ქურთები 17015, ბერძნები 12254, სხვები 198.

1ჟთ
ჯ5702/1
ეროვნული ბიბლიოთეკა
БИБЛIОТЕКА
Г. Е. ГЕЗТ АНА
№..............

ფასი 200 მან.